

Τα σημαντικότερα φιλοσοφικά ρεύματα από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα

Επιβλέπουσα καθηγήτρια : Δαβράδου Κρυσταλλία

2017 -2018 Α' τετράμηνο

Μαθητικές ερευνητικές ομάδες

Ομάδα Α

Ντραγούς Ντεμάι

Ντόριαν Χότζα

Νίκος Σαρανταένας

Στάθης Παπαγγελής-Κατηφόρης

Ομάδα Β

Τζίλντα Χότζα

Ανθή Τζέμου

Χριστίνα Πεταλά

Φουρνιώτη Ιωάννα

Ομάδα Γ

Τσάκος Μάριος

Διονύσης Φραγκούλης

Δημήτρης Τετράδης

Νεκτάριος Τσιλιμπώκος

Ομάδα Δ

Ηρώ Τρανού

Χριστίνα Πολίτη

Ζωή Φραγκούλη

Βικτωρία Φιλίποβα

Δημήτρη Φίλιππα

Ομάδα Ε

Γιάννης Χαμοσφακίδης

Γεράσιμος Σολδάτος

Κωνσταντίνος Χαλκιάς

Τασούλης Παναγιώτης

Ροντογιάννης Γεώργιος

Ομάδα ΣΤ

Φουντόγλου Αλέξανδρος

Φουντόγλου Νικόλαος

Φυτοπούλου Ελευθερία

Φυτοπούλου Ιωάννα

Περιεχόμενα

Πρόλογος.....	4
Εισαγωγή.....	5
Ενότητα 1: Αρχή της φιλοσοφίας.....	6
1.1 Ο ορισμός της φιλοσοφίας.....	7
1.2 Η ανάγκη της φιλοσοφίας.....	8
1.3 Η σημασία της φιλοσοφικής δραστηριότητας στη ζωή του ανθρώπου.....	9
1.4 Παγκόσμια ημέρα φιλοσοφίας.....	9
Ενότητα 2: Φιλοσοφία: Ανατολή και Δύση.....	9
Ενότητα 3: Ο ΑΡΧΑΙΟΣ ΚΟΣΜΟΣ.....	10
3.1 Προσωκρατική φιλοσοφία: Το πρώτο στάδιο της ελληνικής φιλοσοφίας.....	10
3.2 Η σημασία της προσωκρατικής σκέψης σήμερα.....	10
3.3 Από τη μυθο-λογική στην ορθο-λογική εξήγηση του κόσμου.....	10
3.4 Η φιλοσοφική δραστηριότητα από τον Σωκράτη έως τα ελληνιστικά και ρωμαϊκά χρόνια.....	11
3.4.1 Ο Σωκράτης και η διαλεκτική μέθοδος.....	11
3.5 Κυνισμός και η μετάβαση στην ελληνιστική φιλοσοφία (3 ^{ος} -6 ^{ος} αι.μ.Χ).....	12
3.6 Στωικισμός.....	12
3.7 Σκεπτικισμός.....	12
3.8 Σχετικισμός.....	12
Ενότητα 4: Αρχαίες ανατολικές φιλοσοφίες.....	13
4.1 Λάο Τσε: Το αιώνιο Τάο δεν εκφράζεται με λόγια.....	13
4.2 Σιντάρτα Γκαουτάμα: Ευτυχισμένος είναι εκείνος που έχει ξεπεράσει το εγώ του.....	15
4.2.1 Νιρβάνα.....	15
4.3 Κομφούκιος :Η αφοσίωση και η ειλικρίνεια είναι ύψιστες αξίες.....	16
Ενότητα 5: Ο Μεσαιωνικός κόσμος.....	17
5.1 Θωμάς ο Ακινάτης : Το Σύμπαν δεν υπήρχε πάντοτε.....	17
5.2 Ντιζεντέριους Ερασμους : Η άγνοια εξασφαλίζει ευτυχισμένη ζωή.....	17
Ενότητα 6 : Ορθολογισμός ή ρασιοναλισμός.....	18
6.1 Ντεκάρτ: Πρώτος μεγάλος ορθολογιστής των νεότερων χρόνων.....	18
6.1.1 Σπινόζα και Λάιμπνιτς: Μετακαρτεσιανοί ορθολογιστές φιλόσοφοι.....	19
6.1.2 Η σκέψη του Σπινόζα σπινοζισμός ή "υλιστικός μονισμός".....	20
6.1.3 Εμπειρισμός : η αντίθεση με τον ορθολογισμό.....	21
6.1.4 Λάιμπνιτς: Υπάρχουν δυο είδη αλήθειας: οι λογικές και οι εμπειρικές.....	21

6.1.5 Φράνσις Μπέικον: Ο πρώτος στοχαστής του βρετανικού εμπειρισμού.....	22
Ενότητα 7: Ηθικές και πολιτικές προεκτάσεις των φιλοσοφικών δρόμων κατά τον 17ο-18ο αιώνα	23
7.1 Τόμας Χομπς : Ιδρυτής της πολιτικής φιλοσοφίας.....	23
7.2 Ο Ρουσσώ και το κοινωνικό συμβόλαιο.....	24
Ενότητα 8: Η κριτική φιλοσοφία του Καντ, η οποία ανοίγει τον δρόμο για τον γερμανικό ιδεαλισμό.	25
8.1 Η «Κριτική του Καθαρού Λόγου» θεωρείται το σημαντικότερο κείμενο της νεότερης φιλοσοφίας. Τι πρέσβευε ο δημιουργός της;	25
8.2 Το ηθικό χρέος στην καντιανή θεωρία.....	27
Ενότητα 9: Άρθουρ Σοπενχάουερ: Κάθε άνθρωπος θεωρεί ότι τα όρια της αντίληψης του είναι τα όρια του κόσμου.....	29
9.1 Ο κόσμος ως βούληση: επιδράσεις από ανατολικές φιλοσοφίες	29
Ενότητα 10: Οι φιλοσοφικές σχολές-ρεύματα του Σύγχρονου Κόσμου (τέλη 19 ^{ου} -αρχές 20 ^{ου} αιώνα) 1900-1950.....	30
10.1 Πόλεμοι και επαναστάσεις	30
10.2 Νίτσε: Ο θεμελιωτής του ρεύματος του υπαρξισμού	30
10.2.1 Η ιδέα του Υπεράνθρωπου	31
10.2.3 Τάδε έφη Ζαρατούστρα	32
Ενότητα 11: Ζαν Πωλ Σαρτρ: Η Ύπαρξη προηγείται της ουσίας.....	33
11.1 Γιατί ο υπαρξισμός είναι ένας ανθρωπισμός;.....	35
Ενότητα 12: Μπέρτραντ Ράσελ : Η Ευτυχία έρχεται με τη συστηματική μείωση της εργασίας.....	37
12.1 Η σπουδαιότητα της ψυχαγωγίας.....	38
Ενότητα 13: Τεοντόρ Αντόρνο: Η διάνοια είναι ηθική κατηγορία	38
Ενότητα 14: Η σύγχρονη φιλοσοφία 1950-ΣΗΜΕΡΑ.....	40
Ενότητα 15: Νόαμ Τσόμσκι (1928-): Μπορούμε να επιλέξουμε έναν κόσμο παρήγορης ψευδαίσθησης	40
15.1 Ηθική και καθολικότητα.....	41
Ενότητα 16 Μισέλ Φουκώ (1926-1984)	41
16.1 Το ζήτημα της εξουσίας στον Φουκώ	43
16.2 Εξουσία και σχολείο	44
Ενότητα 17: Γιούργκεν Χάμπερμας: Η κοινωνία στηρίζεται στην κριτική θεώρηση των παραδόσεων της	44
Συμπεράσματα	46
Επίλογος.....	47

Πρόλογος

Η εργασία αυτή πραγματοποιήθηκε από τους μαθητές του Α3 με την επίβλεψη της καθηγήτριας Δαβράδου Κρυσταλλίας κατά τη διάρκεια του α' τετραμήνου του σχολικού έτους 2017-18. Το θέμα της εργασίας εμπίπτει στον κύκλο "Ανθρωπιστικές και Κοινωνικές Επιστήμες". Ωστόσο προσεγγίζει διδακτικούς στόχους αρκετών μαθημάτων του ωρολογίου προγράμματος της Πρώτης Λυκείου όπως των Θρησκευτικών, της Πολιτικής Παιδείας, της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας προετοιμάζοντας τους μάλιστα για το μάθημα των "Αρχών Φιλοσοφίας" το οποίο εντάσσεται στα υποχρεωτικά μαθήματα της Δεύτερης Τάξης του Λυκείου.

Με την παρούσα εργασία επιζητούμε οι μαθητές να αντιληφθούν την σημασία της φιλοσοφίας στη ζωή του ανθρώπου.

Εάν και υπάρχουν αρκετοί πολέμιοι της φιλοσοφικής δραστηριότητας ωστόσο το γεγονός ότι απασχόλησε τον άνθρωπο από την Αρχαιότητα και συνεχίζει να τον απασχολεί μέχρι σήμερα μαρτυρά την σπουδαιότητά της.

Προσπαθήσαμε με την μέθοδο του καταιγισμού των ιδεών να αποδώσουμε την έννοια της φιλοσοφίας, να δοθεί ένας ορισμός που να τονίζει τη σημασία της για τη ζωή του ανθρώπου. Έπειτα ακλουθήσαμε την ιστορική εξέλιξη της και τη διαίρεση της σε ρεύματα. Η διαδρομή αυτή ανέδειξε τον ηθικό πολιτικό και κοινωνικό στοχασμό των φιλοσόφων διαχρονικά.

Ο σκοπός της ερευνητικής εργασίας είναι διπλός: αφενός να παρακολουθήσει την εξέλιξη της φιλοσοφικής σκέψης, αφετέρου να αναδείξει μερικά σημαντικά προβλήματα της φιλοσοφίας σε σχέση με το κοινωνικό, πολιτικό και ιστορικό πλαίσιο της εποχής κατά την οποία συζητήθηκαν. Τέλος, οι μαθητές έχουν τη δυνατότητα να αντιπαραβάλλουν και να συγκρίνουν τις ανατολικές και δυτικές φιλοσοφίες καταλήγοντας στα δικά τους συμπεράσματα.

Εισαγωγή

Με την παρούσα εργασία ψάξαμε απαντήσεις σε ερωτήματα που έχει διατυπώσει ο άνθρωπος ανά τους αιώνες και για τη διερεύνηση των οποίων καταφύγαμε στη φιλοσοφική σκέψη.

Ποιος δεν έχει κάνει εξάλλου στον εαυτό του ερωτήσεις στην παιδική ηλικία, στην εφηβεία, στη νιότη ακόμα και στην ωριμότητα, μερικές φορές κρυμμένες καλά για να μην δείξει αδυναμία ή άγνοια; Πόσες φορές αυτές οι ερωτήσεις δεν έμειναν αιωρούμενες στην διάσταση του αδύνατου και απρόσιτου; Πόσες φορές δεν έχουμε βασανιστεί σκεπτόμενοι τη γέννηση και το θάνατο, την αρρώστια και τα γηρατειά; Πόσες φορές δεν έχουμε ψάξει μία απάντηση για τον κόσμο και την παρουσία μας σ' αυτόν; Πόσες φορές δεν έχουμε περιφερθεί γύρω από την ιδέα του Θεού, μερικές φορές για να την αρνηθούμε εξαιτίας της περιπλοκότητάς της, μερικές άλλες φορές για να την αφήσουμε να ζει σαν ένα αδύνατο για μετάφραση συναίσθημα; Πόσες φορές δεν έχουμε χρειαστεί τη Φιλοσοφία για να βοηθηθούμε μέσα στις αμφιβολίες, την αγωνία και την απελπισία;

Η φιλοσοφία μάς βοηθά να αναζητήσουμε μια βαθύτερη και πειστικότερη αιτιολόγηση των θέσεών μας σχετικά με αυτά τα ζητήματα. **Η φιλοσοφία, λοιπόν, αφορά τη διαδικασία αναζήτησης των απαντήσεων· διαδικασία η οποία περιλαμβάνει τη χρήση συλλογισμών και όχι την άκριτη αποδοχή συμβατικών απόψεων ή πεποιθήσεων καθιερωμένων αυθεντιών.** Οι μέθοδοι που η φιλοσοφική σκέψη χρησιμοποιεί για να προσεγγίσει και να εξηγήσει κριτικά ερωτήματα, προβλήματα και απορίες σχετικά με την ύπαρξη, την γνώση την αξία και τον νου δημιουργούν και το ανάλογο φιλοσοφικό ρεύμα. Οι διάφορες προτάσεις ως απαντήσεις στα ανωτέρω ερωτήματα ανάλογα με το εννοιολογικό τους περιεχόμενο συγκροτούν και ένα διαφορετικό φιλοσοφικό ρεύμα, τα σημαντικότερα από τα οποία εξετάσαμε κριτικά κατά τη διάρκεια της εργασίας μας.

Πιο συγκεκριμένα, **τα ερευνητικά ερωτήματα** στα οποία κλήθηκε να απαντήσει η εργασία αποτελώντας τους **κύριους στόχους** της είναι τα εξής :

- Να κατανοήσουν οι μαθητές και οι μαθήτριες, τη μέθοδο, την ιδιοτυπία και τη σπουδαιότητα της φιλοσοφίας ως πνευματικής επίδοσης.
- Να εξοικειωθούν οι μαθητές και οι μαθήτριες με τις έννοιες της φιλοσοφίας, της επιστήμης και της τέχνης καθώς και με τη διεπιστημονική διαπλοκή τους.
- Να γνωρίσουν όρους και έννοιες, που αποτελούν «κλειδιά» για την κατανόηση ιδεών, οι οποίες αναφέρονται στον σύγχρονο κοινωνικό, οικονομικό, επιστημονικό και πνευματικό βίο, να «γνωρίσουν» τις βασικές ιδέες μέσα από την εξέλιξη του φιλοσοφικού προβληματισμού και να συγκρίνουν θέσεις και ιδέες, έτσι ώστε να κατανοήσουν τη δομή και το ύφος του φιλοσοφικού λόγου, τους τρόπους της λογικής και αποδεικτικής στήριξής του.
- Να προσεγγίσουν στοχαστικά τα μεγάλα ερωτήματα που διατυπώνει ανέκαθεν ο άνθρωπος για την ύπαρξή του και το νόημά της και, προπάντων, να προσεγγίσουν κριτικά τις απαντήσεις που δόθηκαν κατά καιρούς σ' αυτά.
- Να συνειδητοποιήσουν ότι η φιλοσοφία είναι ταυτόχρονα γνώση, μέθοδος έρευνας και στάση ζωής.
- Να διαμορφώσουν σταδιακά προσωπική, αλλά κριτικά θεμελιωμένη, άποψη για τον κόσμο και τη ζωή, με αφετηρία τη σύνθεση των σχολικών γνώσεων, των προσωπικών τους απόψεων και της κοινωνικής εμπειρίας τους.

- Να ασκήσουν την επιχειρηματολογία τους ικανότητα με την πεποίθηση ότι η επιχειρηματολογία και ο διάλογος αποτελούν τα κυριότερα όπλα ενάντια στην αυθαιρεσία, τον αυταρχισμό και τη βία.
- Να πεισθούν ότι υπάρχουν θέματα, προβλήματα και διλήμματα τα οποία τίθενται, αλλά δεν επιλύονται, από την επιστήμη και την τεχνολογία και τα οποία μπορεί να προσεγγίσει η φιλοσοφία με τρόπο πιο συνθετικό και διαλεκτικό.

Ενότητα 1: Αρχή της φιλοσοφίας

Οι πρώτοι φιλόσοφοι στην Αρχαία Ελλάδα και στην Κίνα ήταν στοχαστές οι οποίοι δεν ήταν ικανοποιημένοι από τις καθιερωμένες θρησκευτικές και παραδοσιακές απόψεις και αναζητούσαν απαντήσεις που προέκυπταν μέσω λογικών συλλογισμών. Συζητούσαν τις ιδέες που είχαν μεταξύ τους ή ίδρυσαν "σχολές" όπου δεν δίδασκαν απλώς τα συμπεράσματα στα οποία είχαν καταλήξει αλλά και τον τρόπο με τον οποίο είχαν φτάσει σε αυτά. Ενθάρρυναν τους μαθητές τους να διαφωνούν και να ασκούν κριτική στις ιδέες ως έναν τρόπο για να τις τελειοποιούν και να επινοούν νέες. Είναι λανθασμένη η δημοφιλής άποψη ότι οι φιλόσοφοι είναι μοναχικοί άνθρωποι που καταλήγουν στα συμπεράσματα τους μέσα από την απομόνωση· αυτό συμβαίνει σπανίως. Οι νέες ιδέες αναδύονται μέσα από τον διάλογο και την εξέταση, την ανάλυση και την κριτική των ιδεών άλλων ανθρώπων.

Υπό αυτή την έννοια, ο Σωκράτης ήταν ο **αρχετυπικός φιλόσοφος**. Δεν άφησε γραπτά έργα αλλά οι ιδέες του ήταν τόσο σημαντικές ώστε καθόρισε το μέλλον της φιλοσοφίας και όλοι οι προγενέστεροι φιλόσοφοι ονομάστηκαν **προσωκρατικοί**. **Το κληροδότημα του είναι η παράδοση που καθιέρωσε για επιχειρηματολογία και διάλογο, για την αμφισβήτηση των υποθέσεων άλλων ανθρώπων με στόχο τη βαθύτερη κατανόηση και την εκμαίευση της θεμελιώδους αλήθειας.**

Κατά τον Πλάτωνα, μαθητή του Σωκράτη και του Αριστοτέλη, μαθητή του Πλάτωνα, η φιλοσοφία είναι στάση απορίας και θαυμασμού απέναντι στον κόσμο και στα φαινόμενα του. Ταυτίζεται με τη θεωρία, δηλαδή τη δίχως ιδιοτέλεια μελέτη του είδους των πραγμάτων και δεν έχει σχέση με την πρακτική γνώση. Η φιλοσοφία, ως τεχνικός όρος, για μια ορισμένη πνευματική δραστηριότητα δηλώνει τη μεθοδική εργασία του πνεύματος για θεωρητική γνώση αλλά και τη διδαχή για τον σωστό τρόπο ζωής. Ο φιλόσοφος είναι ο άνθρωπος που αναζητεί την ουσία των πραγμάτων αλλά και αυτός που θεμελιώνει μια τέχνη του βίου, δηλαδή έναν τρόπο ζωής.

1.1 Ο ορισμός της φιλοσοφίας

Έχουμε διαβάσει τόσους ορισμούς διαφόρων προελεύσεων, που δεν είναι απλό να μείνουμε με έναν άλλο ακόμα. Ούτε θέλουμε να μπλεχτούμε στην πολεμική που έχουν κατά καιρούς αναπτύξει οι διάφοροι στοχαστές μεταξύ τους. Είτε θεωρηθεί μία ξεχωριστή επιστήμη, είτε μία επιστήμη όλων των επιστημών, ή μία μη-επιστήμη, οι σημερινές έννοιες είναι τόσο μπλεγμένες που δυστυχώς δίνουν το δίκιο σ' όσους είναι της γνώμης ότι η Φιλοσοφία δεν έχει σχέση με την ίδια τη ζωή και, επομένως, δεν προσφέρει άλλη χρησιμότητα από μία σκέτη διανοητική άσκηση. Και ούτε μας ενδιαφέρει να αναπτύσσουμε το σύνολο των περιστάσεων που μετέλλαξαν την έννοια και το σκοπό της Φιλοσοφίας. Ας αρκεστούμε στο να επισημάνουμε ότι αν σήμερα μπορεί να φανεί κάτι το απρόσιτο και άγονο, όμως στις κλασικές εποχές Ανατολής και Δύσης, η Φιλοσοφία προσπάθησε να ξεδιαλύνει τις μεγάλες ερωτήσεις για το Σύμπαν και τον Άνθρωπο, και κυρίως προσπάθησε να εδραιώσει έναν τρόπο ζωής, μία σημαντική βοήθεια για τον Άνθρωπο ως μέρος του Σύμπαντος.

Η φιλοσοφία ήταν ανέκαθεν μια πνευματική διαδικασία αναζήτησης της αλήθειας, μια διαδικασία εμβάθυνσης στη γνώση για τη φύση, για τον άνθρωπο και για τον κόσμο. Κάθε πράξη αναζήτησης είναι ταυτόχρονα μια πράξη ελευθερίας και επιλογής της συνείδησης. Έτσι η φιλοσοφία είναι μια έμφυτη στάση του ανθρώπινου γένους. Χρειαζόμαστε αυτή την έμφυτη στάση του «φιλοσοφείν» ως τρόπο ζωής ενεργοποιώντας τον εαυτό μας σε όλες του τις διαστάσεις, σε όλο του το δυναμικό. Αυτό δεν το καταφέρνουμε μόνο διαβάζοντας και μελετώντας, γιατί κάτι τέτοιο θα ήταν μια θεωρητική γνώση, αλλά μαθαίνοντας να ζούμε σωστά, έντονα, γόνιμα και αποτελεσματικά την κάθε στιγμή της ζωής. Προσπαθώντας να αξιοποιήσουμε καθετί στη ζωή αποκομίζοντας έστω μια σταγόνα θετικής διδαχής από κάθε αντιξοότητα.

1.2 Η ανάγκη της φιλοσοφίας

Στις μέρες μας η ολιγωρία για τη φιλοσοφία γίνεται ευρέως αισθητή και δημιουργείται ένα θλιβερό νοητικό χάος που καταλήγει στους γνωστούς τρόπους που χρησιμοποιούνται για να χαρακτηριστεί η Φιλοσοφία: ασυναρτησίες περιεργων λέξεων και ανυπόφορων και άχρηστων εννοιών. Ωστόσο η φιλοσοφική δραστηριότητα καθίσταται αναγκαία σε έναν κόσμο που καταδυναστεύεται από το πνεύμα του υλισμού και την απουσία διερεύνησης και βαθιάς σκέψης. Η φιλοσοφία οφείλει να διεισδύσει στα ενδιαφέροντα του σύγχρονου ανθρώπου και της κοινωνίας να οδηγήσει τον άνθρωπο στην μελέτη των αιτιών για όσα τον περιβάλλουν και έχει δημιουργήσει προκειμένου να συμβάλει στη μεταμόρφωση της ζωής μέσα από το δρόμο της πνευματικής αφύπνισης και της άσκησης εποικοδομητικής κριτικής. Η φιλοσοφία σήμερα επιβάλλεται να εμπλακεί ιδιαίτερα στο ζήτημα του τρόπου χρήσης της επιστήμης και της τεχνικής από τον άνθρωπο, πεδία όπου αναδύονται προβληματισμοί ηθικού, πολιτικού και κοινωνικού περιεχομένου και να πρωτοστατήσει στη διασφάλιση της ειρήνης και της παγκόσμιας συνεργασίας. Επομένως στην εποχή μας η φιλοσοφία δεν μπορεί να λειτουργήσει πλέον στο πλαίσιο της απομόνωσης ενός στοχαστή που υψώνεται πάνω από την καθημερινότητα στην επιδίωξη της καθολικότητας. Καλείται να διαδραματίσει τον ηγετικό της ρόλο πολυεπίπεδα και να στηρίξει έναν πολυδιάστατο ανθρωπισμό χωρίς συμβιβασμούς.

Εντούτοις, αξίζει να σημειωθεί ότι η φιλοσοφία στην πράξη βιώνεται. Μας βοηθά να μπούμε σε διαδικασία αυτογνωσίας και αυτοβελτίωσης. Το να είναι κανείς φιλόσοφος είναι τρόπος ζωής και σύμπνοιας με τις ουσιαστικές αξίες για τον άνθρωπο, την κοινωνία, τον κόσμο.

Η φιλοσοφία επιστρέφει ως ένας τρόπος ζωής που συνίσταται στο να γίνονται πράξη οι διδασκαλίες των σοφών όλων των εποχών.

Αν η φιλοσοφία, ως αναζήτηση της αλήθειας, καταφέρνει να μας φέρει πιο κοντά στη ρίζα των πραγμάτων, στη βαθύτερη αιτία τους, τότε το καθετί αποκτά καινούριο νόημα. Είναι σημαντικό να γνωρίζουμε γιατί δρούμε και ποιον ωφελούμε με τις πράξεις μας, καθώς και τί θέλουμε να επιτύχουμε.

Μια πρακτική φιλοσοφία βοηθά τους ανθρώπους να ζήσουν, να εναρμονιστούν με τους συνανθρώπους τους και τον κόσμο, να αποδεχθεί ο καθένας ποιος είναι και να αγωνιστεί για το ποιος θέλει να είναι. Ο άνθρωπος να ζει ως συνάνθρωπος, σύμφωνα με τις αξίες της συλλογικότητας, της ανιδιοτέλειας και της ενεργούς δράσης για το ομαδικό καλό.

Ξέρουμε ότι η Φιλοσοφία δεν χρησιμεύει για να μας κάνει σοφούς ούτε για να βρούμε το κλειδί όλων των μυστηρίων του Σύμπαντος. Αλλά ξέρουμε ότι μας **χρησιμεύει για να ξεκαθαρίσουν κάποιες αβεβαιότητες**, για να χρησιμοποιήσουμε το δικό μας νου, για να θέσουμε στον εαυτό μας όχι μόνο ερωτήσεις, αλλά και να τολμήσουμε να σκιαγραφήσουμε απαντήσεις. Ξέρουμε ότι δεν ξέρουμε, όπως καλά έλεγε ο Σωκράτης, αλλά γι' αυτό η Φιλοσοφία μας βάζει στο δρόμο της γνώσης. Σιγά σιγά, χωρίς βιασύνη, χωρίς άγχος, αποδεχόμενοι την άπειρη ποικιλία βεβαιοτήτων που αποκτούμε.

1.3 Η σημασία της φιλοσοφικής δραστηριότητας στη ζωή του ανθρώπου

Στην καθημερινή γλώσσα φιλοσοφία σημαίνει την προσωπική στάση των ανθρώπων απέναντι στα καθημερινά προβλήματα αλλά και στις δυσκολίες της ζωής. Ερωτήματα όπως "Από πού ερχόμαστε;", "Τι είμαστε; Που πηγαίνουμε; Απασχολούν συνεχώς τους ανθρώπους από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα και σε αυτά επιχειρούν να απαντήσουν οι φιλόσοφοι.

Η φιλοσοφία ασχολείται επίσης με ερωτήματα όπως "Τι μπορώ να ξέρω;", "Τι μπορώ να ελπίζω ;" "Τι οφείλω να κάνω;". Σε αυτά τα ερωτήματα οι φιλόσοφοι προσπαθούν να απαντήσουν με το να αναχθούν από το συγκεκριμένο και το επιμέρους στο γενικό και το αφηρημένο, σε μια προσπάθεια να συλλάβουν το νόημα του κόσμου στο σύνολό του και να διατυπώσουν μια θεωρία για τον άνθρωπο και τη ζωή.

1.4 Παγκόσμια ημέρα φιλοσοφίας

Η Παγκόσμια Ημέρα Φιλοσοφίας γιορτάζεται κάθε χρόνο, την τρίτη Πέμπτη του Νοεμβρίου. Η Παγκόσμια Ημέρα Φιλοσοφίας καθιερώθηκε επίσημα από την UNESCO το **2002**.

Η Γενική Συνέλευση της UNESCO τόνισε τη σημασία της φιλοσοφίας, ιδιαίτερα για τους νέους ανθρώπους, ως έναν δρόμο «για την ανάπτυξη της κριτικής και ανεξάρτητης σκέψης με γνώμονα την καλύτερη κατανόηση του κόσμου και την προώθηση της ανεκτικότητας και της ειρήνης».

Με την καθιέρωση αυτής της Ημέρας, η UNESCO υπογραμμίζει τη διαχρονική αξία της φιλοσοφίας για την ανάπτυξη της ανθρώπινης σκέψης κάθε ατόμου, σε κάθε πολιτισμό. Η UNESCO είναι πάντα στενά συνδεδεμένη με τη φιλοσοφία, όχι τη θεωρητική ή κανονιστική φιλοσοφία, αλλά την κριτική διερεύνηση, που δίνει νόημα στη ζωή και δράση σε διεθνές επίπεδο.

Ενότητα 2: Φιλοσοφία: Ανατολή και Δύση

Η φιλοσοφία έχοντας τις ρίζες της στην αμφισβήτηση των θρησκευτικών δογμάτων και των δεισιδαιμονιών, εξετάζει επίσης την ίδια την θρησκεία και διατυπώνει ερωτήματα όπως "Υπάρχει θεός;" "Έχουμε άφθαρτη ψυχή;" Αυτά τα ερωτήματα έχουν τις ρίζες τους στη μεταφυσική αλλά επηρεάζουν και την ηθική. Για παράδειγμα κάποιοι φιλόσοφοι έχουν αναρωτηθεί εάν η ηθική μας έχει θεϊκή προέλευση η εάν είναι ανθρώπινο δημιούργημα και αυτό με τη σειρά του έχει προκαλέσει τη συζήτηση σχετικά με το εάν ο άνθρωπος έχει ελεύθερη βούληση.

Στις ανατολικές φιλοσοφίες οι οποίες αναπτύχθηκαν στην Κίνα και την Ινδία (ιδίως στον ταοισμό και τον βουδισμό), οι διαχωριστικές γραμμές μεταξύ φιλοσοφίας και θρησκείας

είναι λιγότερο σαφείς τουλάχιστον σύμφωνα με τον δυτικό τρόπο σκέψης. Αυτό είναι μία από τις βασικές διαφορές μεταξύ της δυτικής και της ανατολικής φιλοσοφίας. Παρόλο που **οι ανατολικές φιλοσοφίες δεν είναι γενικά αποτέλεσμα θεϊκής αποκάλυψης ή θρησκευτικού δόγματος συχνά σχετίζονται στενά** με αυτό που θεωρούμε θέματα πίστης.

Αν και στον εβραϊκό-χριστιανικό κόσμο η φιλοσοφική σκέψη χρησιμοποιείται πολλές φορές για να δικαιώσει την πίστη, η πίστη και η δοξασία αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι της ανατολικής φιλοσοφίας, χωρίς να υπάρχει κάτι ανάλογο στη Δύση. Επίσης η ανατολική και η δυτική φιλοσοφία έχουν διαφορετικές αφετηρίες. **Ενώ οι αρχαίοι Έλληνες έθεταν μεταφυσικά ερωτήματα, οι πρώτοι Κινέζοι φιλόσοφοι θεωρούσαν ότι η θρησκεία έδινε επαρκείς απαντήσεις σε αυτά και ανέπτυξαν περισσότερο την ηθική και πολιτική φιλοσοφία.**

Ενότητα 3: Ο ΑΡΧΑΙΟΣ ΚΟΣΜΟΣ

Στην ενότητα αυτή θα ασχοληθούμε ενδεικτικά με κάποια φιλοσοφικά ερωτήματα τα οποία αναλύθηκαν από την αρχαία δυτική αλλά και ανατολική φιλοσοφία δημιουργώντας τα λεγόμενα **ρεύματα – σχολές**, τα οποία επηρέασαν τους νεότερους αλλά και τους σύγχρονους φιλοσόφους. Θα αναφερθούμε ακροθιγώς στην προσωκρατική φιλοσοφία αναλύοντας περισσότερο ρεύματα μεταγενέστερα των προσωκρατικών.

3.1 Προσωκρατική φιλοσοφία: Το πρώτο στάδιο της ελληνικής φιλοσοφίας

Η προσωκρατική φιλοσοφία είναι το πρώτο στάδιο στην εξέλιξη της ελληνικής φιλοσοφίας επειδή οι πρώτοι φιλόσοφοι έδρασαν και έζησαν πριν από τον Σωκράτη (470-399 π.Χ.). οι προσωκρατικοί ασχολήθηκαν με ερωτήματα κοσμολογικά αναζητώντας στη φύση τις δυνάμεις που την απαρτίζουν και επιδίωκαν να βρουν την πρωταρχική αίτια, **ουσία** ή **αρχή** του κόσμου αλλά και τη **δομή** ή **μορφή** του κόσμου, με βάση τη λογική και όχι τη θρησκεία, την αυθεντία και την προκατάληψη.

3.2 Η σημασία της προσωκρατικής σκέψης σήμερα

Η προσωκρατική φιλοσοφία θεωρείται πηγή και τροφός του φιλοσοφικού και επιστημονικού πνεύματος που αναπτύχθηκε αργότερα. Η θέση των προσωκρατικών στην ιστορία της ευρωπαϊκής επιστήμης και φιλοσοφίας είναι ξεχωριστή και η ερμηνεία των κείμενων τους απασχολεί μέχρι σήμερα τους φιλοσόφους και τους επιστήμονες.

3.3 Από τη μυθο-λογική στην ορθο-λογική εξήγηση του κόσμου

Είναι αξιοθαύμαστο πως αυτοί οι άνθρωποι χωρίς τα εργαλεία που διαθέτουμε εμείς σήμερα έφτασαν πολύ κοντά στο να απαντήσουν ερωτήματα που μας απασχολούν μέχρι σήμερα: ερμήνευσαν λογικά τα φυσικά φαινόμενα και οδήγησαν τον άνθρωπο "από τον μύθο στον λόγο", από τις παλαιότερες μυθολογικές αφηγήσεις στη λογική εξήγηση του κόσμου. Συγκεκριμένα:

Ο Αναξίμανδρος είπε ότι πρωταρχικό στοιχείο του κόσμου είναι το άπειρο, που είναι αιώνιο και άχρονο και περιέχει τα αντίθετα. Εν μέρει είναι σωστός εάν αναλογιστούμε το μέγεθος και την ηλικία του σύμπαντος έτσι όπως το υπολογίζουν οι επιστήμονες στις μέρες μας.

Ο Θαλής θεώρησε ότι αρχή του κόσμου είναι το νερό επειδή είναι το κυρίαρχο στοιχείο στη φύση. Μάλιστα έκανε πρώτος χρήση της αναλογίας. Παρατήρησε ότι τα πλοία στη θάλασσα δεν βουλιάζουν αλλά επιπλέουν στο νερό. Κατά τρόπο ανάλογο υπέθεσε ότι η γη δεν πέφτει, επειδή πλέει στο νερό.

3.4 Η φιλοσοφική δραστηριότητα από τον Σωκράτη έως τα ελληνιστικά και ρωμαϊκά χρόνια

Σε αντίθεση με τους προσωκρατικούς, ο Σωκράτης και οι φιλόσοφοι μετά από αυτόν ασχολήθηκαν με τον άνθρωπο, την κοινωνία και την πολιτική.

3.4.1 Ο Σωκράτης και η διαλεκτική μέθοδος

Ο Σωκράτης υπήρξε κορυφαία μορφή στην ιστορία της δυτικής φιλοσοφίας. Είναι ο πρώτος φιλόσοφος που ασχολήθηκε συστηματικά με την ηθική προσπαθώντας να εξετάσει με ποιον τρόπο πρέπει να ζούμε. Με αυτόν η φιλοσοφία στρέφεται στη μελέτη του ανθρώπου και γίνεται ανθρωποκεντρική. Η αυτοσυνειδησία είναι σκοπός της ζωής και της ηθικής του Σωκράτη. Σε κάθε ευκαιρία τόνιζε την αξία των ηθικών αρατών και προσπαθούσε να ορίσει την αρετή.

Ο Σωκράτης εξέταζε σε βάθος τις ηθικές έννοιες που αποδίδουμε στους ανθρώπους, όπως καλός, κακός δίκαιος καθώς πίστευε ότι πρωταρχικός σκοπός της φιλοσοφίας είναι η κατανόηση του εαυτού μας. Είναι ο πρώτος στοχαστής στην ιστορία της δυτικής φιλοσοφίας που συνδέει την ψυχή με το νου και θεωρεί πως αυτή αποτελεί την έδρα των γνωστικών λειτουργιών και της ηθικής δράσης του ανθρώπου.

Ο Σωκράτης δίδασκε με τον διάλογο. Η φιλοσοφική μέθοδος που χρησιμοποιούσε ήταν η διαλεκτική. Προσποιούταν ότι δεν γνώριζε τίποτα και απλώς διατύπωνε ερωτήσεις αποκαλύπτοντας αντιφάσεις σε συλλογισμούς και κενά στις γνώσεις για να καταλήξει σταδιακά στην αλήθεια. Παρομοίαζε αυτή τη διαδικασία γέννησης των ιδεών με το επάγγελμα της μητέρας του, τη μαιευτική.

"Εν οίδα ότι ουδέν οίδα"

3.5 Κυνισμός και η μετάβαση στην ελληνιστική φιλοσοφία (3^{ος}-6^{ος} αι.μ.Χ)

Οι Κυνικοί παρεμβάλλονται μεταξύ του Σωκράτη και της στωικής φιλοσοφίας. Είναι περιπλανωμένοι σοφοί που απορρίπτουν τις παραδοσιακές συμβάσεις και ανατρέπουν κάθε είδους βεβαιότητες τόσο τις κοινές όσο και τις εθμικές. Έχουν αντικοινωνική συμπεριφορά και ζουν με τρόπο λιτό και αντισυμβατικό. Αυτό που τους απασχολεί είναι η εξάλειψη της επιθυμίας και η εξασφάλιση μέσω της αυτάρκειας, της απάθειας και της εσωτερικής ελευθερίας, κυρίως όμως του απλού τρόπου ζωής που οδηγεί στην ευδαιμονία.

Οι σημαντικότεροι από τους κυνικούς φιλοσόφους είναι ο Αντισθένης από την Αθήνα, ο Διογένης από τη Σινώπη, ο Κράτης ο Θηβαίος και τα αδέρφια Μητροκλής και Ιππαρχία.

3.6 Στωικισμός

Από τα σημαντικότερα φιλοσοφικά ρεύματα των ελληνιστικών χρόνων, ο Στωικισμός γεννιέται μετά τον Πελοποννησιακό πόλεμο και τη μακεδονική μοναρχία. Ιδρυτής του Στωικισμού είναι ο Ζήνων από το Κίτιο της Κύπρου. Σημαντικοί στωικοί είναι επίσης: ο Χρυσίππος, ο Κλεάνθης, ο Σενέκας, ο Επίκτητος και ο Μάρκος Αυρήλιος.

Οι Στωικοί ενδιαφέρονται ιδιαίτερα για την ηθική και την πολιτική. Διδάσκουν ότι η πραγματική φύσις του ανθρώπου συνίσταται στην εναρμόνιση της με την "κατά φύσιν" ζωή, στη λογικότητα του. Για τα λογικά όντα έχει αξία μονάχα ό,τι συμφωνεί με το λογικό. Η αρετή είναι Αγάθο και με αυτήν επιτυγχάνεται η ευδαιμονία του ανθρώπου. Επειδή όμως μέσα μας έχουμε, εκτός από τις λογικές ορμές, και άλογες όπως τα πάθη (ηδονή, επιθυμία, λύπη, φόβος) χρειαζόμαστε την απάθεια για να ελευθερωθούμε από αυτά.

3.7 Σκεπτικισμός

Οι Σκεπτικοί υποστηρίζουν ότι οι αισθήσεις και η νόηση παριστάνουν τα πράγματα όχι όπως είναι πραγματικά αλλά όπως φαίνονται. Η γνώση δεν είναι βέβαιη και ισχύει το ίδιο και στην περιοχή της ηθικής όπου το "καλό" και το "κακό" είναι "θέσει" και όχι "φύσει". Οι σκεπτικοί φιλόσοφοι αμφισβητούν τη δυνατότητα βέβαιης γνώσης και ορθής πράξης. Πολέμησαν τον δογματισμό, την τάση δηλαδή να δέχονται χωρίς συζήτηση ιδέες και θεωρίες, προωθώντας την κριτική σκέψη.

3.8 Σχετικισμός

Υποστηρίζει ότι δεν υπάρχουν καθολικές ή αντικειμενικά σωστές απόψεις. Αντιθέτως, το αν μια άποψη είναι καλή ή ορθή είναι πάντοτε σχετικό με το κάθε άτομο ή την κάθε κοινωνία που την εκφράζει. Επομένως ο σχετικισμός δεν δέχεται την ύπαρξη της απόλυτης αλήθειας δίνοντας ίση ισχύ στα λεγόμενα όλων.

Ένας από τους πρώτους σχετικιστές ήταν και ο κορυφαίος των σοφιστών, Πρωταγόρας. Στην περίφημη φράση του **"Πάντων χρημάτων μέτρον άνθρωπος"** προβάλλεται η σχετικότητα της γνώσης και αμφισβητείται η ύπαρξη μιας αλήθειας κοινής για όλους.

"Για όλα τα πράγματα μέτρο είναι ο άνθρωπος": Η φράση αυτή του αρχηγέτη της σοφιστικής υπογραμμίζει τον σχετικό χαρακτήρα της γνώσης και εκφράζει τη θέση ότι κάθε γνώμη λογίζεται εξίσου αληθινή με οποιαδήποτε άλλη. Ο Πρωταγόρας θεωρούσε

ότι για κάθε πράγμα είναι δυνατόν να δοθούν δυο διαφορετικές εξηγήσεις, ανάλογα με το πώς "φαίνεται" σε μένα ή σε σένα.

Ο **σχετικισμός** αυτός όμως, αν μεταφερθεί και στις **ανθρώπινες αξίες**, μπορεί να γίνει **επικίνδυνος**, αφού θα πρέπει να συμπεράνουμε ότι ούτε καλό ούτε κακό, ούτε δίκαιο ούτε άδικο υπάρχει, αλλά **όλα εξαρτώνται από τον τρόπο που τα βλέπει κάθε άνθρωπος ξεχωριστά**. Οι περισσότεροι όμως σοφιστές – ανάμεσά τους και ο Πρωταγόρας - **δε διδάσκανε ούτε την παρανομία ούτε την περιφρόνηση των ηθικών αξιών**. Ο σχετικισμός τους στο επίπεδο της πράξης είχε κάποια όρια. Αν π.χ. μια πράξη ωφελεί, μπορεί να κριθεί σωστή· έτσι ο άρρωστος μπορεί να νομίζει κακό ένα φάρμακο, γιατί έχει δυσάρεστη γεύση, ο γιατρός όμως, που γνωρίζει την ωφέλεια που θα προξενήσει το φάρμακο αυτό, πιστεύει ότι είναι καλό· ποιος έχει δίκιο; Ο γιατρός φυσικά, γιατί, αν ο άρρωστος πάρει το φάρμακο, θα ωφεληθεί. Αλλά και στις πολιτείες υπάρχουν πράγματα που είναι καλά ή κακά: όσα προάγουν την πολιτεία και συντελούν στην ευημερία της είναι δίκαια· όσα αντιθέτως βλάπτουν είναι άδικα.

Ενότητα 4: Αρχαίες ανατολικές φιλοσοφίες

Στην ενότητα αυτή θα απασχοληθούμε με τις πιο επιδραστικές ανατολικές φιλοσοφίες: τον **ταοϊσμό**, τον **βουδισμό** και τον **κομφουκιανισμό**. Είναι σημαντικό να τονίσουμε ότι οι ανατολικές φιλοσοφίες συνυπήρχαν αρμονικά με τις θρησκείες τους.

4.1 Λάο Τσε: Το αιώνιο Τάο δεν εκφράζεται με λόγια

6^{ος} αιώνας π.Χ

Τον 6^ο αιώνα π.χ, η φιλοσοφία που αναπτύχθηκε στην Κίνα συνέπεσε με την εμφάνιση της φιλοσοφίας στην Αρχαία Ελλάδα με την οποία είχε κάποιους κοινούς προβληματισμούς, όπως την αναζήτηση σταθερότητας σε έναν διαρκώς μεταβαλλόμενο κόσμο και εναλλακτικών επιλογών σε αυτά που έως τότε επέβαλλε η θρησκεία.

Ωστόσο την κινέζικη φιλοσοφία απασχολούσε περισσότερο η ηθική και οι κανόνες της και λιγότερο η φύση του Σύμπαντος.

Τη βάση της φιλοσοφίας του ταοϊσμού αποτελεί το έργο "Ο Δρόμος και η δύναμη του", το οποίο αποδίδεται στον Λάο Τσε. Ήταν μια από τις πρώτες απόπειρες να διατυπωθεί μια θεωρία δίκαιης διακυβέρνησης βάση του **τε** (της αρετής) που μπορεί να βρεθεί ακλουθώντας το **Τάο** (τον Δρόμο)

Ο ταοϊσμός δίνει έμφαση σε διάφορες έννοιες όπως η "μη δράση" (*γου γουέι*), το **κενό**, η απόσπαση, η δύναμη της απαλότητας (ή ευλυγισία) αλλά και στην δεκτικότητα, τον αυθορμητισμό, τον **σχετικισμό** των ανθρώπινων δρόμων στη ζωή, στους τρόπους ομιλίας και συμπεριφοράς. Όπως είναι φυσικό το ενδιαφέρον συγκεντρώνεται γύρω από το ντάο - ποιον δρόμο θα έπρεπε να ακολουθούμε και κυρίως τι είναι το ντάο, πώς μπορούμε να το γνωρίσουμε. Ωστόσο, ο Λάο Τσε δεν εννοεί να μην κάνουμε τίποτα αλλά να ζούμε σε αρμονία με τη φύση, αυθόρμητα και διαισθητικά.

Η προσωπικότητα του Λάο Τσε, αυτού του μεγάλου σοφού, υπήρξε πολύ σκοτεινή και ακόμα και σήμερα δεν είναι ξεκάθαρες οι αντιλήψεις των ερευνητών γι'αυτόν. Το όνομα Λάο Τσε σημαίνει ο "Μεγάλος Δάσκαλος" και πρόκειται μάλλον για μυθικό πρόσωπο παρά τις μεταγενέστερες αναφορές που τον θεωρούν υπαρκτό πρόσωπο. Η σημερινή έρευνα

κατέληξε στο συμπέρασμα ότι ο συγγραφέας του Τάο Τε Τσιγκ ήταν κάποιος Ταοϊστής φιλόσοφος, με το όνομα Λι Ερ, που θέλοντας ν' αποκρύψει το όνομά του χρησιμοποίησε ενός μυθικού σοφού, του Λάο Ταν, γνωστού αργότερα ως Λάο Τσε (Τσε σημαίνει δάσκαλος-σοφός).

Πέρα όμως από την ιστορικότητα του Λάο Τσε ή από το αν είναι ο πραγματικός συγγραφέας του θαυμάσιου Τάο Τε Τσιγκ, αυτό που έχει σημασία είναι το υψηλά μεταφυσικό και εσωτερικό περιεχόμενο αυτού του βιβλίου, που παρόλο το μικρό του μέγεθος, επηρέασε βαθιά την μετέπειτα φιλοσοφική σκέψη, ακόμα και στον δυτικό κόσμο, που οι εκδόσεις του ξεπερνούν κατά πολύ κάθε άλλη έκδοση οποιουδήποτε φιλοσοφικού κινέζικου έργου.

"Το να γνωρίζεις τους άλλους δείχνει ευφυΐα·το να γνωρίζεις τον εαυτό σου δείχνει αληθινή σοφία. "

4.2 Σιντάρτα Γκαουτάμα: Ευτυχισμένος είναι εκείνος που έχει ξεπεράσει το εγώ του

563-483 π.Χ.

Ο Γκαουτάμα ο οποίος έγινε αργότερα γνωστός ως Βούδας, δηλαδή "φωτισμένος", έζησε στην Ινδία σε μια περίοδο όπου αμφισβητούνταν οι μυθολογικές και θρησκευτικές ερμηνείες του κόσμου. Ο Γκαουτάμα δεν ήταν ούτε μεσσίας ούτε προφήτης και δεν υποδύοταν τον μεσολαβητή μεταξύ Θεού και Ανθρώπου. Η αναζήτηση του ήταν φιλοσοφική-η ανακάλυψη της αλήθειας- και υποστήριζε ότι οι αλήθειες που διακήρυσσε είναι διαθέσιμες σε όλους μέσω της δύναμης της λογικής. Όπως οι περισσότεροι φιλόσοφοι της Ανατολής δεν ενδιαφερόταν για τα αναπάντητα μεταφυσικά ερωτήματα που απασχολούσαν τους Έλληνες. Αντιθέτως τον απασχολούσε ποιος είναι ο σκοπός της ζωής και οι έννοιες της ευτυχίας, της αρετής και της καλής ζωής.

Ο Κουταμάρα ισχυριζόταν ότι πρέπει να υπάρχει μια μέση οδός ανάμεσα στη φιλήδονη ζωή και την αυτοτιμωρία (τον ακραίο ασκητισμό). Αυτή θα οδηγήσει στην πραγματική ευτυχία, τη φώτιση.

Επικεντρώθηκε στον εγωισμό, διδάσκοντας ότι η προσκόλληση στο "εγώ" προκαλεί πόνο. Ο κόσμος του εγώ είναι απατηλός διότι τίποτα στο σύμπαν δεν είναι αυθύπαρκτο, τα πάντα είναι αποτέλεσμα μιας προηγούμενης ενέργειας και καθένας από εμάς αποτελεί ένα μεταβατικό κομμάτι, εφήμερο και χωρίς ουσία.

Η συλλογιστική του Γκαουτάμα συνοψίζεται στις τέσσερις Ευγενείς Αλήθειες: η οδύνη είναι οικουμενική, η επιθυμία είναι η αιτία της οδύνης, η οδύνη μπορεί να αποφευχθεί με την εξάλειψη της επιθυμίας, η Οκταπλή Ατραπός οδηγεί στην εξάλειψη της οδύνης.

Η Οκταπλή Ατραπός είναι μια συνταγή για την καλή ζωή και την ευτυχία που πρώτος ο Γκαουτάμα αναζήτησε: ορθή συμπεριφορά, ορθή πρόθεση, ορθή εργασία, ορθή προσπάθεια, ορθή θέαση, ορθός λόγος, ορθή επίγνωση, ορθός διαλογισμός.

4.2.1 Νιρβάνα

Ο Γκαουτάμα θεωρεί ότι ο απώτερος σκοπός της επίγειας ζωής είναι η έξοδος από τον κύκλο της οδύνης (γέννηση, θάνατος, αναγέννηση) στον οποίο γεννιόμαστε. Ακλουθώντας την Οκταπλή Ατραπό, ο άνθρωπος μπορεί να υπερβεί το εγώ του και να ζήσει χωρίς οδύνη, ενώ μέσω της φώτισης μπορεί να αποφύγει την αναγέννηση σε μια νέα ζωή οδύνης. Θα φτάσει στην κατάσταση της Νιρβάνας, η οποία μεταφράζεται ως "εξάλειψη" κάθε δεσμού, ως "ανυπαρξία", ή κυριολεκτικά ως το "σβήσιμο του εγώ". Ο Γκαουτάμα περιγράφει τη Νιρβάνα ως μια κατάσταση της ύπαρξης χωρίς γέννηση, χωρίς αρχή, χωρίς δημιουργία, χωρίς μορφή, η οποία υπερβαίνει κάθε εμπειρία των αισθήσεων. Είναι μια αιώνια και αμετάβλητη κατάσταση ανυπαρξίας και άρα απόλυτης ελευθερίας από την οδύνη της ύπαρξης.

"Ο νους είναι το παν. Γίνεσαι αυτό που σκέφτεσαι."

4.3 Κομφούκιος :Η αφοσίωση και η ειλικρίνεια είναι ύψιστες αξίες

551-479π.Χ

Από το 770 έως το 220 π.Χ, η Κίνα απόλαυσε μια περίοδο μεγάλης πολιτισμικής ανάπτυξης. Αυτή την περίοδο γεννήθηκε και ο Δάσκαλος Κογκ ή Κομφούκιος. Όπως και άλλοι φιλόσοφοι αυτής της εποχής, για παράδειγμα οι προσωκρατικοί στους οποίους αναφερθήκαμε παραπάνω, έτσι και ο Κομφούκιος αναζητούσε σταθερότητα σε έναν μεταβαλλόμενο κόσμο κάτι που γι αυτόν σήμαινε αναζήτηση ηθικών αξιών που θα επέτρεπαν στους κυβερνήτες να διοικούν δίκαια.

Σύμφωνα με τον Κομφούκιο ο άνθρωπος είναι το μέσον που έχει επιλέξει ο ουρανός για να πραγματοποιήσει το θέλημα του και μέσω της ηθικής τάξης να ενώσει τον κόσμο. Το ντε, η αρετή, δεν είναι κάτι θεόσταλτο που προορίζεται για τις κυβερνώσες τάξεις αλλά κάτι που μπορεί να καλλιεργηθεί από τον καθένα. Πίστευε ότι καθήκον της μεσαίας τάξης και των κυβερνητών ήταν να φέρουν δικαιοσύνη και σταθερότητα στην κοινωνία ενεργώντας με αρετή και καλοσύνη (ρεν).

Περισσότερο ένα ηθικοκοινωνικό σύστημα παρά μια θρησκεία ο Κομφουκιανισμός έχει διαπλάσει τη μορφή της κινεζικής, της ιαπωνικής της κορεατικής και γενικά της απωανατολικής κοινωνίας. Η αυστηρή ιεράρχηση, η πειθαρχία, η υποτακτικότητα, ο σεβασμός προς τους γονείς, ο τονισμός της οικογένειας, η καλλιέργεια της προσωπικότητας μέσα από την επίδοση σε διάφορες αρετές, όπως η φιλαλληλία, η δικαιοσύνη, η πιστή αφοσίωση κτλ., δηλαδή όλα τα ιδανικά που τουλάχιστον δεοντολογικά επιδιώκονται σ' αυτές τις κοινωνίες είναι η κληρονομιά του Κομφουκιανισμού. Ο Κομφούκιος (551-479 π.Χ.) υπήρξε ο άνθρωπος που μέσω του παιδαγωγικού έργου αλλά και της συλλογής και έκδοσης αρχαίων κειμένων, συνέβαλε στη διαφύλαξη και μετάδοση της σοφίας της κλασικής εποχής του κινέζικου πολιτισμού. Τα κείμενα αυτά αποτελούν το λεγόμενο «κομφουκιανό κανόνα» και αποτέλεσαν για αιώνες έναν από τους κύριους παράγοντες διαμόρφωσης της κινέζικης σκέψης. Μαθητές του Κομφούκιου διέσωσαν κυρίως στο έργο «Ανάλεκτα» αρκετά από τα λόγια του, από τα οποία μαθαίνουμε τη διδασκαλία του. Όμως ο Κομφουκιανισμός είναι κάτι περισσότερο από τη διδασκαλία του Κομφούκιου. Ξεκινώντας από αυτή, αποτελεί ένα μεγάλο διανοητικό ρεύμα με πολλές διακλαδώσεις που τις διαμόρφωσαν μεγάλες προσωπικότητες, όπως ο Μένκιος κ.ά. Για αιώνες υπήρξε στην Κίνα η επίσημη κρατική διδασκαλία για την οργάνωση της ζωής, την οποία έτσι επηρέασε βαθύτατα. Στο κέντρο του Κομφουκιανισμού βρίσκεται η ιδέα της τάξης. Η πρότυπη κοινωνία, από τη μικρότερη μονάδα της, την οικογένεια, ως εκείνη μιας ολόκληρης χώρας, είναι μια ιεραρχημένη πυραμίδα, της οποίας τα κατώτερα μέλη σέβονται και υπακούουν τα ανώτερα. Οι λεπτομέρειες αυτού του γενικού κανόνα, όπως και οι λεπτομέρειες της λειτουργίας των διαφόρων ρόλων μέσα στο σύνολο είναι καθορισμένες με βάση τους λεγόμενους «κανόνες ευπρέπειας». Αυτοί, με τη σειρά τους, βασίζονται στη φυσική τάξη που διέπει τον κόσμο. Καθορισμένοι είναι, επίσης, οι τρόποι με τους οποίους εκφράζονται αυτές οι σχέσεις, πράγμα που δημιουργεί σ' αυτές τις κοινωνίες ένα τεράστιο σύστημα συμπεριφορικής δεοντολογίας

Ενότητα 5: Ο Μεσαιωνικός κόσμος

Με τη σταδιακή συρρίκνωση και τελικά με την πτώση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, η Ευρώπη βυθίστηκε στον Μεσαίωνα και το μεγαλύτερο μέρος του πολιτισμού που είχε κληρονομήσει από την Ελλάδα και τη Ρώμη χάθηκε. Η Εκκλησία μονοπωλούσε πλέον τη γνώση και οι φιλοσοφίες του αρχαίου ελληνικού κόσμου αντιμετωπίστηκαν με καχυποψία. Ωστόσο φιλόσοφοι όπως ο Θωμάς ο Ακινάτης και Νταν Σκότος αποδέχτηκαν τον αριστοτελισμό και τελικά έπεισαν την Εκκλησία για τη συμβατότητά του με τη χριστιανική πίστη.

5.1 Θωμάς ο Ακινάτης : Το Σύμπαν δεν υπήρχε πάντοτε

1225-1274 μ.Χ

Ήταν καθολικός ιερέας και ο γνωστότερος χριστιανός φιλόσοφος του Μεσαίωνα. Ο Ακινάτης δεν δέχεται ότι το σύμπαν είναι αιώνιο επειδή έρχεται σε αντίθεση με το χριστιανικό δόγμα. Ισχυρίζεται ότι παρόλο που το σύμπαν είχε αρχή, όπως αναφέρει η Βίβλος, αυτό δεν είναι απαραίτητα μια αναντίρρητη αλήθεια που απορρέει από τη λογική. Όλοι συμφωνούν ότι ο θεός δημιούργησε το σύμπαν έτσι ώστε κάποτε να είχε αρχή αλλά θα μπορούσε να το είχε δημιουργήσει ώστε να είναι αιώνιο. Εάν κάτι είναι δημιούργημα του Θεού, τότε οφείλει την ύπαρξη του αποκλειστικά στον Θεό, αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι πρέπει κάποτε να μην υπήρχε. Άρα, μπορούμε να πιστεύουμε σε ένα αιώνιο σύμπαν που έχει δημιουργηθεί από το Θεό.

Ο Αριστοτέλης πίστευε ότι το σύμπαν είναι άπειρο, καθώς κάθε ημέρα ακολουθείται από μια νέα. Ο Ακινάτης διαφωνούσε και πίστευε ότι το σύμπαν είχε αρχή, αλλά ο σεβασμός που έτρεφε για την αριστοτέλεια φιλοσοφία τον έκανε να υποστηρίξει ότι ο Αριστοτέλης δεν μπορούσε να γνωρίζει ότι το Σύμπαν δεν υπήρχε πάντοτε επειδή δεν είχε πρόσβαση στην χριστιανική αποκάλυψη.

Κατά τον Ακινάτη όταν ο άνθρωπος συλλογίζεται ορθά δεν είναι δυνατόν να καταλήξει σε συμπεράσματα που έρχονται σε αντίθεση με το χριστιανικό δόγμα. Αυτό συμβαίνει επειδή τόσο η ανθρώπινη λογική όσο και η χριστιανική διδασκαλία εκπορεύονται από τον Θεό και επομένως είναι αδύνατον να είναι ασύμφωνες.

Παρόλο που σήμερα οι περισσότεροι από εμάς αναζητούμε επιστημονικές εξηγήσεις για τη δημιουργία του σύμπαντος, τα επιχειρήματα του Ακινάτη δείχνουν ότι η φιλοσοφία ακόμα επηρεάζει τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζουμε αυτό το ζήτημα. Ο Ακινάτης δείχνει ότι η φιλοσοφία παρέχει τα νοητικά ερευνητικά εργαλεία που μας επιτρέπουν να προσδιορίσουμε όχι τι συνέβη αλλά ποια είναι τα πιθανά ενδεχόμενα και ποια όχι, και τι λογικά ερωτήματα πρέπει να θέσουμε.

5.2 Ντιζεντέριους Ερασμους : Η άγνοια εξασφαλίζει ευτυχισμένη ζωή

Η πραγματεία Μωρίας εγκώμιων, την οποία έγραψε ο Έρασμος το 1509, ήταν μια πνευματική σάτιρα της διαφθοράς και των αντιπαραθέσεων για δογματικά ζητήματα στους

κόλπους της Καθολικής Εκκλησίας. Κατά τον Έρασμο, η μωρία, στην οποία αποδίδει τη σημασία της αφελούς άγνοιας, αποτελεί ένα σημαντικό μέρος της ανθρώπινης ιδιότητας και είναι αυτό που εντέλει μας δίνει χαρά και ικανοποίηση. Η γνώση από την άλλη μπορεί να αποτελεί βαρύ φορτίο και να οδηγήσει σε περιπλοκές που δυσχεραίνουν τη ζωή.

Απορρίπτει τον συνδυασμό του αρχαιοελληνικού ορθολογισμού και της χριστιανικής θεολογίας που επιχείρησε ο Ακινάτης ως "θεολογικό διανοουμενισμό", υποστηρίζοντας ότι αποτέλεσε την αιτία αλλοίωσης της θρησκευτικής πίστης. Αντ' αυτού ο Έρασμος υποστηρίζει την επιστροφή στις ειλικρινείς πεποιθήσεις με τις οποίες ο άνθρωπος δημιουργεί μια προσωπική σχέση με τον Θεό και όχι αυτήν που υποδεικνύει το καθολικό δόγμα.

Ο Έρασμος μας συμβουλεύει να αγκαλιάσουμε αυτό που πιστεύει ως πραγματικό πνεύμα της Αγίας Γραφής, την απλότητα, την αγαθότητα και την ταπεινότητα. Κατά τον Ακινάτη αυτά είναι τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά του ανθρώπου που εξασφαλίζουν ευτυχισμένη ζωή.

1466-1536

Η αναγέννηση και η εποχή της λογικής

Ενότητα 6 : Ορθολογισμός ή ρασιοναλισμός

Ο **ορθολογισμός** (ή **ρασιοναλισμός**) είναι η συνολική φιλοσοφική κατεύθυνση που αποδέχεται ως γνώμονα και αφετηρία της γνώσεως τη **λογική σκέψη**. Σύμφωνα με τους ορθολογιστές φιλοσόφους, η γνώση μας για τον κόσμο προέρχεται κυρίως από τον ίδιο τον ορθό λόγο και τα βασικά του στοιχεία που μπορούν να αναζητηθούν στο νου μας. Η γνώση αυτή μπορεί να αποκληθεί **a priori** ή **προ-εμπειρική**, αφού φαίνεται να είναι δυνατή πριν ή **ανεξάρτητα από οποιαδήποτε εμπειρία**. **Στοιχεία ορθολογισμού εντοπίζονται σε πολλές φιλοσοφίες από την αρχαιότητα ως τις ημέρες μας**. Παρ' όλο που το πρόβλημα της προέλευσης της γνώσης και οι βασικές αντίθετες τοποθετήσεις δεν αναλύθηκαν εκτενώς πριν από τη νεότερη εποχή, στην αρχαιότητα σημαντικός εκπρόσωπος της ορθολογιστικής προσέγγισης μπορεί να θεωρηθεί ο Πλάτων. Προτείνοντας ότι ο μόνος δρόμος για την κατάκτηση της γνώσης είναι η χρήση της λογικής και όχι της παρατήρησης, **ο Πλάτωνας έθεσε τα θεμέλια του ορθολογισμού του 17^{ου} αιώνα**.

Ωστόσο ο ορθολογισμός ως σταθμός που ορίζει και θέτει τους κανόνες της νεότερης ορθολογικότητας γεννιέται με το έργο τριών σπουδαιών στοχαστών: **Ντεκάρτ (Καρτέσιος), Σπινόζα, Λάιμπνιτς**.

6.1 Ντεκάρτ: Πρώτος μεγάλος ορθολογιστής των νεότερων χρόνων

Για τον Ντεκάρτ η κατάκτηση της αλήθειας προέρχεται μέσα από την ολική ανατροπή των δεδομένων, δηλαδή ο δρόμος της αμφιβολίας είναι ο μοναδικός δρόμος που οδηγεί στην βεβαιότητα. Οι θεωρίες του Ντεκάρτ έρχονται ως απελευθέρωση του ανθρώπου της εποχής από την καταπίεση των δεδομένων που όριζε το παρελθόν.

«Σκέφτομαι άρα υπάρχω» cogito ergo sum

Ο Ντεκάρτ προσεγγίζει τα ζητήματα της μεθόδου της γνώσης, της σχέσης σώματος-ψυχής και ύλης-πνεύματος, αλλά και το θέμα της ύπαρξης θεού, τον οποίο αποδέχεται ως το «τέλειο on» και υποστηρίζει μέσω ενός «αφαιρετικού συλλογισμού» το αυταπόδεικτο της ύπαρξής του.

Ο ίδιος στο έργο του «Λόγος περί της μεθόδου» διατυπώνει το απόφθεγμα **«σκέφτομαι άρα υπάρχω»** και αναγνωρίζει την αξία της αμφιβολίας για την αποκάλυψη της μοναδικής αλήθειας:

«Μπορώ να αμφιβάλλω για όλα τα πράγματα που με περιβάλλουν και για όλα όσα σκέφτομαι. Οι άνθρωποι συχνά σφάλουν στους συλλογισμούς τους ακόμα και σε απλά θέματα και δεν υπάρχει λόγος να πιστεύω ότι οι αισθήσεις μου δεν με ξεγελούν ή ότι οι σκέψεις μου δεν είναι παρά σαν τα όνειρά μου όταν κοιμάμαι. Μπορώ να αμφιβάλλω λοιπόν για όλα όσα σκέφτομαι και πιστεύω, αλλά για ένα πράγμα σε καμία περίπτωση δεν μπορώ να αμφιβάλλω, δηλαδή για το ότι αμφιβάλλω.».

Στόχος του Ντεκαρτ είναι να δείξει ότι μπορούμε να φτάσουμε στη γνώση ακόμα κι αν ξεκινήσουμε από την πλέον σκεπτικιστική θέση, αμφισβητώντας τα πάντα.

Μπορεί οι θεωρίες του Ντεκάρτ να επικρίθηκαν εν μέρει από τους **μεταγενέστερους του - εμπειριστές-** και να αξιοποιήθηκαν με ένα ιδιαίτερο τρόπο, **ως κρηπίδωμα του ρεύματος του υλισμού**, ωστόσο ήταν αυτές που «λύτρωσαν» τη φιλοσοφία από τις μεσαιωνικές προκαταλήψεις και άνοιξαν το δρόμο για την εποχή του Διαφωτισμού.

Κατά συνέπεια ακολουθώντας τους κανόνες του ορθού λόγου η σκέψη μας μπορεί να γνωρίσει το πραγματικό. Σε τι συνίσταται όμως η πραγματικότητα; Σε δύο υποστάσεις ή ουσίες: την έκταση (χώρος, υλικά σώματα) και τη νόηση (ψυχή, νους, ιδέες). Αυτός είναι επιγραμματικά ο περίφημος καρτεσιανός δυϊσμός. Με την έννοια αυτή ο άνθρωπος ορίζεται ως ένωση δύο υποστάσεων, σώμα-ψυχή, οι οποίες βρίσκονται σε αλληλεπίδραση μεταξύ τους, με το ψυχικονοητικό στοιχείο να κατέχει πάντως προνομιακή θέση. Σ' αυτή τη θέση εξάλλου ο Καρτέσιος αποδίδει την ελεύθερη βούληση του ανθρώπου, το αυτεξούσιο: ως προς την ελευθερία του ο άνθρωπος αποτελεί τρόπον τινά μικρογραφία του Θεού.

Ωστόσο υπάρχει κάτι που δεν μπορεί να γνωρίσει ο άνθρωπος με τον λόγο, και τούτο είναι η ουσία της θεϊκής φύσης: **ο Θεός παραμένει κατά βάθος ακατανόητος, εφόσον είναι άπειρος, ενώ αντίθετα ο ανθρώπινος νους είναι πεπερασμένος**

6.1.1 Σπινόζα και Λάιμπνιτς: Μετακαρτεσιανοί ορθολογιστές φιλόσοφοι

Άλλοι ορθολογιστές, που προσπάθησαν να βελτιώσουν τη θεώρηση του Ντεκάρτ και οπωσδήποτε να αποφύγουν τις παγίδες στις οποίες τον οδήγησε η υπερβολική μεθοδολογική του αμφιβολία, είναι ο Ολλανδός **Μπαρούχ Σπινόζα** (17ος αιώνας) και ο Γερμανός **Γκότφριντ Λάιμπνιτς** (17ος-18ος αιώνας).

Υποστηρίζουν ότι νους μας μπορεί να κατανοήσει τα βασικά στοιχεία της δομής της πραγματικότητας στηριζόμενος στη χρησιμοποίηση έμφυτων ιδεών και λογικών αρχών.

Θεωρούν ότι ξεκινώντας από βασικές θεμελιώδεις αρχές, όπως τα αξιώματα της γεωμετρίας, θα μπορούσε κανείς να αντλήσει απαγωγικά το σύνολο ολόκληρης της δυνατής γνώσης. Έτσι, προσπάθησαν να αντιμετωπίσουν τα επιστημολογικά και μεταφυσικά προβλήματα που έθεσε ο Ντεκάρτ και που οδήγησαν στην ανάπτυξη μιας κάπως θεμελιοκρατικής προσέγγισης του ορθολογισμού.

Τόσο ο Σπινόζα όσο και ο Λάιμπνιτς υποστήριζαν ότι *κατ' αρχήν τουλάχιστον* όλες οι γνώσεις, συμπεριλαμβανομένων των επιστημονικών γνώσεων, μπορούν να αποκτηθούν με τη χρήση του ορθού λόγου και μόνο. Αν και οι δύο παραδέχονταν ότι αυτό δεν είναι δυνατό στην πράξη για τον άνθρωπο, παρά μόνο σε συγκεκριμένες περιοχές της επιστήμης όπως είναι τα μαθηματικά.

6.1.2 Η σκέψη του Σπινόζα σπινοζισμός ή "υλιστικός μονισμός"

Η σκέψη του Σπινόζα (1632-1677) διαφέρει από την καρτεσιανή σε ορισμένα καίρια σημεία, έτσι ώστε έχουμε να κάνουμε με διαφορετική φιλοσοφία, παρά τη θεματική συνάφεια και το παρεμφερές εννοιολογικό πλαίσιο των δύο συστημάτων. Κατ' αρχάς ο σπινοζισμός υποστηρίζει ότι τα πάντα είναι εκφάνσεις ενός μόνο πράγματος, αντιθέτως ο "υλιστικός δυισμός" του Καρτέσιου υποστήριζε ότι στο σύμπαν υπάρχουν δυο είδη ουσιών, η ύλη και το πνεύμα. Επιπρόσθετα ο σπινοζισμός είναι και μια εντυπωσιακή προσπάθεια για να βρεθεί και να καταδειχθεί ένας μη θρησκευτικός δρόμος για τη σωτηρία των ανθρώπων. Ο δηλωμένος αυτός στόχος του φιλοσόφου οδηγεί τον Σπινόζα στην παραγωγή μιας πρωτότυπης θεωρίας των παθών, μιας πολιτικής φιλοσοφίας, καθώς και μιας θεωρίας της ιστορίας, σε αντίθεση με τον Καρτέσιο, ο οποίος δηλώνει αδιάφορος για την πολιτική και απορρίπτει ως περίπου άχρηστη την ιστορική γνώση. Αλλά η βασική διαφωνία του Σπινόζα ως προς τον καρτεσιανισμό σχετίζεται με την καθολική εμβέλεια του ορθολογισμού. Η πραγματικότητα ή είναι απολύτως κατανοήσιμη ή είναι εντελώς ακατανόητη, θα ισχυριστεί ο Σπινόζα, σύμφωνα με την τολμηρή πρόταση του οποίου η ανθρώπινη σκέψη μπορεί να γνωρίσει στην εντέλεια τον Θεό, πράγμα που η σπινοζική φιλοσοφία δηλώνει με τρόπο λιτό: «Έχουμε την ιδέα του Θεού». Το γεγονός ότι ο σπινοζικός ορθολογισμός είναι απόλυτος, δεν σημαίνει ότι είναι και τυφλός ή αφελής: αναγνωρίζει πράγματι την ισχύ των παθών, των αισθήσεων, της φαντασίας και της εμπειρίας· στον βαθμό αυτό εξάλλου ο ορθολογισμός του Σπινόζα είναι απόλυτος: ενσωματώνει πράγματι τις ανορθόλογες πλευρές τόσο της σκέψης όσο και της συμπεριφοράς μας.

Σε ό,τι αφορά την περιγραφή της πραγματικότητας ο Σπινόζα απορρίπτει τον δυισμό, δεχόμενος μία και μοναδική υπόσταση την οποία ονομάζει Θεό ή Φύση. Συνέπεια του γεγονότος αυτού αποτελεί η ισοτιμία ή ο παραλληλισμός μεταξύ σώματος και ψυχής, όπου ψυχή είναι η ιδέα του σώματος, δηλαδή το ίδιο πράγμα θεωρημένο από διαφορετική σκοπιά: το σώμα είναι μια τροπή της έκτασης, η ψυχή μια τροπή της νόησης. Ενα καίριο επακόλουθο της ταύτισης του Θεού με τη Φύση είναι και η σπινοζική αντίληψη περί ελευθερίας. Όλα τα πράγματα στη φύση είναι καθορισμένα να υπάρχουν και να ενεργούν με συγκεκριμένους τρόπους. Οι άνθρωποι καθορίζονται από δεδομένες αιτίες, ώστε να ενεργούν με τον έναν ή τον άλλον τρόπο. Συνήθως όμως αγνοούν παντελώς αυτές τις αιτίες, ενώ ταυτοχρόνως έχουν συνείδηση των επιθυμιών και των επιδιώξεών τους. Εξαιτίας της πλήρους αυτής άγνοιας ως προς τις αιτίες, θεωρούν ότι είναι ελεύθεροι τόσο

στις αποφάσεις όσο και στις πράξεις τους: σε τούτο συνίσταται η ψευδαίσθηση της ελεύθερης βούλησης. Η ελευθερία στον Σπινόζα είναι το άλλο όνομα της αναγκαιότητας. Στην προοπτική αυτή, απόλυτη ελευθερία θα ήταν η τέλεια γνώση της αναγκαιότητας, κάτι εξαιρετικά δύσκολο για τους ανθρώπους, εφόσον αγνοούν την άπειρη αλυσίδα των εξωτερικών, αλλά και των εσωτερικών, αιτίων που τους καθορίζουν ανά πάσα στιγμή. Οι εξωτερικές αιτίες όμως, και τούτο πρέπει να τονιστεί, δεν προκύπτουν βάσει ενός ορισμένου προϋπάρχοντος σχεδίου, δεν επιτελούν δηλαδή κάποιον σκοπό ή, με άλλα λόγια, η οντολογία δεν υποτάσσεται στην τελεολογία. Στον Σπινόζα η πραγματικότητα είναι κατανοητή στο σύνολό της, χωρίς όμως να τη βαραίνει κανένα υπερβατικό νόημα, κανενός είδους έξωθεν σκοπός. Κατά συνέπεια στο οντολογικό επίπεδο είναι άτοπο να μιλούμε για σκοπό ή, τέλος, το μόνο που θα μπορούσαμε να πούμε είναι ότι η αναγκαιότητα συνιστά αυτοσκοπό, δηλαδή δεν έχει άλλο τέλος εκτός του εαυτού της.

Ο σπινοζικός ντετερμινισμός είναι λοιπόν απόλυτος από μεταφυσική και από οντολογική άποψη. Εν τούτοις επειδή ακριβώς πρόκειται για ντετερμινισμό που δεν εμπεριέχει το παραμικρό ίχνος τελεολογίας, η σπινοζική σύλληψη περί αναγκαιότητας δεν καταλήγει να είναι για τους ανθρώπους ένα πεπρωμένο, δεν οδηγεί στο κισμέτ ή σε οποιασδήποτε μορφής μοιρολατρία. Αντίθετα η κατανόηση του καθορισμένου και αναγκαίου χαρακτήρα των όσων συμβαίνουν στη φύση και στη ζωή τους βοηθάει και διευκολύνει τελικά τους ανθρώπους, στο μέτρο που συλλαμβάνουν τα γεγονότα ως αναγκαία και, άρα, ταράζονται λιγότερο εξαιτίας τους. Έτσι μπορούν να αντιδρούν καλύτερα, δηλαδή πιο ενεργητικά και πιο αυτόνομα, στα εξωτερικά ερεθίσματα, στους εξωτερικούς καθορισμούς. Ακριβώς στο μέτρο που οι άνθρωποι είναι ενεργητικοί και αυτόνομοι, είναι επίσης χαρούμενοι, παραγωγικοί και, εν τέλει, ελεύθεροι και ευτυχισμένοι.

6.1.3 Εμπειρισμός : η αντίθεση με τον ορθολογισμό

Η πρώιμη σύγχρονη φιλοσοφία διαιρείται σε δυο ρεύματα –σχολές: τους ορθολογιστές και τους εμπειριστές. Η βασική διαφορά των δυο σχολών είναι επιστημολογική- δηλαδή διαφέρουν ως προς την αντίληψη του τι μπορούμε να μάθουμε και πώς. Με απλά λόγια οι εμπειριστές, επηρεασμένοι από τον Αριστοτέλη, υποστήριζαν ότι η γνώση αποκομίζεται μέσω της εμπειρίας που βιώνουμε με τις αισθήσεις ενώ οι ορθολογιστές ισχυρίζονταν ότι η γνώση μπορεί να αποκτηθεί μόνο μέσω λογικού στοχασμού.

Εντούτοις οι ρίζες του εμπειρισμού βρίσκονται στην αριστοτελική θεωρία. Τον 4^ο αιώνα π.Χ. ο Αριστοτέλης θέτει την παρατήρηση και την επαγωγική συλλογιστική στο επίκεντρο της επιστημονικής σκέψης.

6.1.4 Λάμπνιτς: Υπάρχουν δυο είδη αλήθειας: οι λογικές και οι εμπειρικές

Ο Λάμπνιτς (1646-1716) ήταν ορθολογιστής και η διάκριση που έκανε μεταξύ της λογικής και της εμπειρικής αλήθειας αποτελεί μια ενδιαφέρουσα καμπή στη διαμάχη του

ορθολογισμού και του εμπειρισμού. Στο γνωστότερο έργο του τη *Μοναδολογία* ισχυρίζεται ότι θεωρητικά όλη η διαθέσιμη γνώση είναι προσπελάσιμη μέσω λογικών στοχασμών. Ωστόσο λόγω αδυναμιών στη λογική σκέψη μας, είμαστε αναγκασμένοι να βασιζόμαστε και στην εμπειρική γνώση.

Ο Λάιμπνιτς υποστηρίζει ότι οι λογικές αλήθειες είναι "αναγκαίες" δηλαδή είναι αδύνατον να διαψευστούν ενώ οι εμπειρικές είναι "πιθανές", δηλαδή μπορούν να αμφισβητηθούν χωρίς αυτό να περιλαμβάνει λογική αντίφαση. Επιπλέον υποστηρίζει ότι ο Θεός μπορεί να αντιληφθεί το σύμπαν στην ολότητα του μέσω της αιώνιας αλήθειας καθώς δεν χρειάζεται την εμπειρία. Δομώντας ένα σύστημα που περιλαμβάνει έναν παντοδύναμο κι παντογνώστη Θεό που είναι υπεύθυνος για τη δημιουργία του σύμπαντος, ο Λάιμπνιτς έρχεται αντιμέτωπος με το ζήτημα της ελευθερίας της βούλησης. Πώς έχω τη δυνατότητα να επιλέξω να ενεργήσω με έναν συγκεκριμένο τρόπο εφόσον ο Θεός γνωρίζει ήδη τι πρόκειται να κάνω; Γνωρίζουμε αν δειχτούμε τη θεωρία του Λάιμπνιτς ότι ο παντογνώστης και πανάγαθος Θεός έχει δημιουργήσει το καλύτερο δυνατό σύμπαν και έχει καθορίσει το μέλλον του. Ωστόσο χαρακτηρίζουμε το μέλλον πιθανό η απροσδιόριστο επειδή ως ανθρώπινα όντα δεν μπορούμε να διακρίνουμε όλα όσα περιλαμβάνει.

6.1.5 Φράνσις Μπέικον: Ο πρώτος στοχαστής του βρετανικού εμπειρισμού

"Η γνώση είναι δύναμη" "Η καλύτερη απόδειξη είναι η εμπειρία"

Ο Μπέικον (1561-1626) γεννημένος σε μια εποχή μετάβασης, από την αναγεννησιακή έμμονη με την επανεξέταση των επιτευγμάτων της αρχαιότητας προς μια επιστημονική προσέγγιση της γνώσης, ο Μπέικον ισχυρίζεται ότι αποδέχεται τη διδασκαλία της Χριστιανικής Εκκλησίας. Ταυτοχρόνως όμως υποστηρίζει ότι η επιστήμη πρέπει να ανεξαρτητοποιηθεί από τη θρησκεία προκειμένου να διευκολυνθεί και να επιταχύνει η απόκτηση της γνώσης ώστε να αξιοποιείται για τη βελτίωση της ποιότητας ζωής των ανθρώπων. Τονίζει τον μεταρρυθμιστικό ρόλο της επιστήμης. Διαμαρτύρεται ότι μέχρι τότε οι επιστήμονες έδιναν βαρύτητα στην ακαδημαϊκή και προσωπική φήμη παραβλέποντας τη δυνατότητα βελτίωσης της ανθρώπινης ζωής που προσφέρει η επιστήμη.

Η επιρροή που άσκησε ο Μπέικον στην επιστήμη είχε ως συνέπεια να δεθεί μεγαλύτερη έμφαση στον πειραματισμό. Ωστόσο επικρίθηκε για παράβλεψη της σπουδαιότητας των

νοητικών αλμάτων της φαντασίας που αποτελούν την κινητήρια δύναμη της επιστημονικής προόδου.

Ενότητα 7: Ηθικές και πολιτικές προεκτάσεις των φιλοσοφικών δρόμων κατά τον 17ο-18ο αιώνα.

Όπως η αυθεντία της Εκκλησίας είχε αμφισβητηθεί από τις ιδέες της Αναγέννησης, έτσι και οι αριστοκρατίες και οι μοναρχίες άρχισαν να απειλούνται από τις ιδέες του Διαφωτισμού. Αν οι ηγεμόνες απομακρύνονταν από την εξουσία, τι μορφή θα είχε η νέα κοινωνία που θα δημιουργούνταν; Στη Βρετάνια οι Χομπς και Λοκ έβαλαν τα θεμέλια της δημοκρατικής σκέψης κατά τη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα.

Ο Τόμας Χομπς και ο Ζαν-Ζακ Ρουσσώ με τους οποίους θα ασχοληθούμε, θεωρούνται κλασικοί πολιτικοί θεωρητικοί και θεμελιωτές της Πολιτικής Επιστήμης, εκφράζοντας ο καθένας με πρωτοποριακό τρόπο την εποχή του και τα προβλήματά της. Έθεσαν ως κατεξοχήν πρόβλημα της πολιτικής θεωρίας τον προσδιορισμό των προϋποθέσεων και της μορφής της κρατικής εξουσίας.

Οι θεωρητικοί αυτοί εκπονούν το πολιτικό τους έργο στις απαρχές της αστικής εποχής (17ος-18ος αιώνας) και προβληματίζονται για τις προϋποθέσεις μιας αποτελεσματικής όσο και δίκαιης πολιτικής εξουσίας.

7.1 Τόμας Χομπς : Ιδρυτής της πολιτικής φιλοσοφίας

Εάν και έχει ασχοληθεί με ένα ευρύ φάσμα θεμάτων, όπως η γεωμετρία η βαλλιστική και η οπτική, είναι περισσότερο γνωστός για το έργο του ως πολιτικός στοχαστής. Η σκέψη του εκτίθεται εναργώς στο αριστούργημά του Λεβιάθαν. Στο σημαντικό αυτό πολιτικό του έργο παρουσιάζεται για πρώτη φορά μια πλήρης θεωρία του κράτους, με την οποία αιτιολογείται η αναγκαιότητά του.

Σε αντίθεση προς τον Αριστοτέλη, ο οποίος υποστήριζε ότι ο άνθρωπος είναι εκ φύσεως κοινωνικός, ο Χομπς τοποθετεί στη θεωρία του τους ανθρώπους ως άτομα, μοναχικά και εχθρικά μεταξύ τους. Τα άτομα ενεργούν κατά έναν «χρησιμοθηρικό εγωισμό» αυξανόμενο από το ένστικτο της αυτοσυντήρησης (*conatus*) και της θέλησης για κυριαρχία.

Ο Χομπς είναι υπέρ μιας **απόλυτης εξουσίας**, γιατί διαφορετικά δε θεωρεί ότι υπάρχει εγγύηση για μια σταθερή και ειρηνική ζωή. Δεν πρόκειται όμως για μια αυθαίρετη εξουσία, που κάνει «ό,τι θέλει». Πρέπει να εγγυάται την αμερόληπτη απονομή δικαιοσύνης, την επιβολή δίκαιης φορολογίας, την κατοχύρωση της ατομικής ιδιοκτησίας, την εκπαίδευση των πολιτών και την εξασφάλιση όχι μόνο της ζωής, αλλά και μιας άνετης ζωής. **Το κράτος**

Λεβιάθαν έχει μεν απόλυτη εξουσία, αλλά με σκοπό τη ρύθμιση των αναγκών και την ιδιωτική φιλανθρωπία. Σε γενικές γραμμές, με αυτό τον ιδεατό τύπο κράτους ο Χομπς προσπαθεί να πείσει ότι τα εγωιστικά πάθη του ανθρώπου μπορούν να εκλογικευτούν, να μετατραπούν σε δικαιώματα και υποχρεώσεις χάρη στη ρύθμιση των θεσμών του κράτους. Η λογική, εφόσον συνεργαστεί με το πάθος, μπορεί να γίνει πανίσχυρη. Όπως είπε ο Καντ. «*Το πρόβλημα της εγκαθίδρυσης του κράτους μπορεί να επιλυθεί ακόμη και για ένα έθνος διαβόλων, αρκεί να διαθέτουν λογικό*».

Ο Χομπς διατυπώνει πρώτος την ιδέα του **κοινωνικού συμβολαίου**, μέσα από το οποίο επιδιώκεται να τεθούν οι αρχές πάνω στις οποίες βασίζεται η πολιτική κοινωνία, ώστε να είναι δυνατή η ειρήνη και η συνεργασία των πολιτών. Οι συγκρούσεις των ατόμων, σύμφωνα με τον Χομπς είναι αναπόφευκτες, όπου δεν υπάρχουν κοινοί και δεσμευτικοί κανόνες. Ανεξέλεγκτοι οι άνθρωποι, και καθοδηγούμενοι από την εσωτερική δυναμική, το πιθανότερο είναι πως θα αλληλοκαταστραφούν. Για να διατηρηθεί συνεπώς η κοινωνική ειρήνη, ο Χομπς θεωρεί απαραίτητη την κρατική εξουσία, είτε με τη μορφή της απόλυτης μοναρχίας είτε της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας.

7.2 Ο Ρουσσώ και το κοινωνικό συμβόλαιο

Η κριτική στην αθεράπευτη τάση της κάθε εξουσίας προς τη διαφθορά είναι η ανθεκτική παρακαταθήκη του μεγάλου στοχαστή της εποχής του Διαφωτισμού

"Ο άνθρωπος γεννήθηκε ελεύθερος και βρίσκεται παντού σιδηροδέσμιος"

Ο Ρουσσώ, προαναγγέλλοντας τη Γαλλική Επανάσταση και τη δημοκρατία, δίνει έμφαση στην ισότητα και στην ελευθερία των πολιτών ως βασικό όρο για την ενότητα κράτους-κοινωνίας. Οι θεωρητικοί αυτοί εκπονούν το πολιτικό τους έργο στις απαρχές της αστικής εποχής (17ος-18ος αιώνας) και προβληματίζονται για τις προϋποθέσεις μιας αποτελεσματικής όσο και δίκαιης πολιτικής εξουσίας.

Στην πραγματικότητα η πατρότητα του όρου «κοινωνικό συμβόλαιο» δεν είναι δική του. Ο όρος απαντάται για πρώτη φορά όπως προαναφέραμε στην πολιτική σκέψη του *Τόμας Χομπς* τον 17ο αιώνα, ο οποίος προσπάθησε να θεμελιώσει την έννοια της νομιμότητας της πολιτικής εξουσίας συνδέοντάς την αναγκαστικά με τη συναίνεση των κυβερνωμένων.

Ο Ρουσσώ, αν και γνήσιο τέκνο του Διαφωτισμού, χρησιμοποίησε την θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου, η οποία αποκρυσταλλώθηκε κατά τη διάρκεια του Διαφωτισμού για να αντιδιαστείλει τη δική του τοποθέτηση στα πολιτικά, κοινωνικά και ηθικά ζητήματα.

Ο Ρουσσώ θεωρούσε τη σύγχρονη κοινωνία ως έναν χώρο μεγάλης ανισότητας και αδικίας. Τη λύση προτείνει το 1762 στο έργο του «Περί του Κοινωνικού Συμβολαίου», όπου επιχειρεί να διατυπώσει μια εναλλακτική αντίληψη του κοινωνικού συμβολαίου, που θα συνιστά το γνήσιο κοινωνικό συμβόλαιο αντί του συμβολαίου του δόλου και της απάτης, που συνιστά τη βάση των υπαρκτών πολιτικών συστημάτων.

Ο Ρουσσώ παρουσιάζει το όραμα του για μια εναλλακτική αστική κοινωνία που δεν κυβερνάται από την αριστοκρατία, τη μοναρχία, και την Εκκλησία, αλλά από τους πολίτες που συμμετέχουν στη νομοθεσία. Αντλώντας έμπνευση από την αρχαιοελληνική ιδέα της δημοκρατίας, ο Ρουσσώ οραματίζεται το σύνολο των πολιτών να δρουν ως μια μονάδα και να θεσπίζουν νόμους σύμφωνα με τη "volonté générale", δηλ, τη γενική βούληση. Οι νόμοι θα εμπορεύονται από όλους και θα ισχύουν για όλους. Ο Ρουσσώ υποστηρίζει την εκχώρηση νομοθετικής εξουσίας στον λαό, προς όφελος όλων, η οποία θα ασκείται μέσω της γενικής βούλησης. ο Ρουσσώ πιστεύει ότι η ελευθερία συμμετοχής στη νομοθεσία θα οδηγήσει στην εξάλειψη της ανισότητας και της αδικίας και θα προάγει το αίσθημα κοινωνικότητας κάτι που τελικά θα οδηγήσει σε *liberté égalité fraternité* (ελευθερία, ισότητα, αδελφσύνη) το σύνθημα της νέας Γαλλικής Δημοκρατίας.

Το γνήσιο κοινωνικό συμβόλαιο λοιπόν είναι η συμφωνία που συνάπτουν μεταξύ τους ίσα και ελεύθερα άτομα που με πλήρη επίγνωση των πράξεών τους δημιουργούν θεσμούς διακυβέρνησης και νομοθεσίας που θα ρυθμίζουν τη συμβίωσή τους σε μια πολιτική κοινωνία δικαίου και ελευθερίας. Τα εγωιστικά και αρπακτικά άτομα του «κτητικού ατομικισμού» μεταμορφώνονται σε πολίτες μιας συμμετοχικής δημοκρατίας, όπου κίνητρο των πράξεών τους είναι η προσήλωση στο κοινό καλό και στο δημόσιο συμφέρον. Στη θέση των ενστίκτων της πλεονεξίας και της επιθετικότητας υποκαθίσταται το αίσθημα της δικαιοσύνης και η φυσική ελευθερία αντικαθίσταται με την ηθική ελευθερία του πολίτη που υπακούει τον νόμο στη θέσπιση του οποίου έχει συμμετάσχει ενεργά. Η σύναψη του κοινωνικού συμβολαίου και η λειτουργία της νέας Πολιτείας του δικαίου και της ελευθερίας καθίστανται δυνατές χάρη στην επιβολή της γενικής βούλησης, που εκφράζει το συλλογικό σώμα των πολιτών και διατυπώνεται διά των θεμελιωδών νόμων της Πολιτείας.

Ενότητα 8: Η κριτική φιλοσοφία του Καντ, η οποία ανοίγει τον δρόμο για τον γερμανικό ιδεαλισμό.

Η γερμανική Φιλοσοφία, στην καμπή του 18ου προς τον 19ο αιώνα γνώρισε μοναδική άνθηση: Στην ενότητα αυτή θα εξετάσουμε την καντιανή θεωρία και εκείνη του Σοπενχάουερ ως την εξέλιξη του ιδεαλισμού.

Το φιλοσοφικό κίνημα που ονομάστηκε γερμανικός ιδεαλισμός έχει ακριβή ημερομηνία γέννησης το 1781, το έτος που δημοσιεύθηκε η *Κριτική του καθαρού λόγου* του Καντ, ενώ φαίνεται ότι λήγει, τουλάχιστον με την κλασική του μορφή, το 1821, με την έκδοση της *Φιλοσοφίας του δικαίου* του Χέγκελ

8.1 Η «Κριτική του Καθαρού Λόγου» θεωρείται το σημαντικότερο κείμενο της νεότερης φιλοσοφίας. Τι πρέσβευε ο δημιουργός της;

Το βιβλίο του Καντ *Κριτική του Καθαρού Λόγου* είναι αναμφίβολα το σημαντικότερο έργο στην ιστορία της σύγχρονης φιλοσοφίας, στο οποίο περιγράφει τα όρια της ανθρώπινης

γνώσης. Πράγματι πολλοί σύγχρονοι στοχαστές συχνά μιλούν για τη φιλοσοφία πριν από τον Καντ και για τη φιλοσοφία μετά τον Καντ.

Η εργασία του Καντ αποσκοπούσε να αποτελέσει τη γέφυρα μεταξύ των δυο κυρίαρχων φιλοσοφικών σχολών του 18ου αιώνα: του **Ρασιοναλισμού** (Ορθολογισμός) και του **Εμπειρισμού**. Ο ρασιοναλισμός πρέσβευε την απόκτηση της γνώσης μόνο μέσω της λογικής, ενώ ο εμπειρισμός θεωρούσε ότι η γνώση αποκτάτο μόνο μέσω των αισθήσεων (των προσλαμβανουσών τους με την εμπειρία δηλαδή, όπως ένας καθρέφτης αντανακλά ένα ορισμένο είδωλο το οποίο μέσω της συνέχειάς του -συνέχεια με την υλιστική έννοια- γίνεται νοητό ως αντικειμενική οντότητα). Η λύση που πρότεινε ο Καντ εστίαζε στην υπόθεση ότι χωρίς την συνδρομή των αισθήσεών μας η γνώση είναι αδύνατη. **Δεν υπάρχει γνώση ανεξάρτητα από την εμπειρία. Τα όρια της γνώσης μας είναι τα όρια της εμπειρίας μας.**

Πράγματι, κατά τον Καντ, η γνώση αρχίζει με την εμπειρία, αφού οι αισθήσεις είναι εκείνες οι οποίες τροφοδοτούν τον εαυτό μας με το ακατέργαστο συνονθύλευμα των χρωμάτων, των σχημάτων, των ήχων, των οσμών, των γεύσεων που αποτελεί το υλικό από το οποίο ο εαυτός μας σχηματίζει τα πράγματα που συγκροτούν τον κόσμο τον οποίο μπορούμε να γνωρίσουμε.

Το ερώτημα, για παράδειγμα, αν ο κόσμος άρχισε να υπάρχει από κάποια στιγμή και μετά ή, αντίθετα, υπήρχε ανέκαθεν είναι αδύνατον να απαντηθεί καθ' οιονδήποτε τρόπο, επειδή ακριβώς ουδείς μπορεί να επικαλεστεί την εμπειρία.

Κανένας δεν μπορεί να ισχυριστεί ότι είδε ή άκουσε τι συνέβη στον κόσμο στο απώτατο παρελθόν, αν άρχισε ή όχι δηλαδή να υπάρχει ο κόσμος από κάποια στιγμή και μετά. Έτσι, μπορώ να πω εκ του ασφαλούς ότι ο κόσμος άρχισε να υπάρχει από κάποια στιγμή και μετά, αφού κανένας δεν μπορεί να πει ότι είδε ή άκουσε ότι συνέβη το αντίθετο για να διαψεύσει τον ισχυρισμό μου, όπως επίσης μπορώ να πω εκ του ασφαλούς πάλι ότι ο κόσμος υπήρχε ανέκαθεν, αφού δεν μπορεί να πει κανείς ότι συνέβη το αντίθετο για να με διαψεύσει.

Η εμπειρία, λοιπόν, αποτελεί την αναγκαία προϋπόθεση της γνώσης –όχι, όμως, και την επαρκή προϋπόθεσή της, αφού, κατά τον Καντ, για την δυνατότητα της γνώσης χρειάζεται, πέρα από την εμπειρία, και ο λόγος. Η εμπειρία μπορεί μόνο να μας προσφέρει μέσω των αισθήσεων τα χρώματα, τα σχήματα, τις οσμές, τις γεύσεις κ.ά.τ. που όλα μαζί αποτελούν ένα ακατάστατο και αποσπασματικό υλικό. Για να μπορέσει, όμως, το υλικό αυτό της εμπειρίας να οργανωθεί και σχηματιστούν από αυτά α πράγματα που μπορούμε να γνωρίσουμε χρειάζεται η συνδρομή του λόγου με τις κατηγορίες του. Έτσι, ο λόγος, χρησιμοποιώντας την κατηγορία της ενότητας, μπορεί να ενώσει το κίτρινο χρώμα, το ωοειδές σχήμα, την όξινη γεύση, που μας έχει προσφέρει η εμπειρία, και να σχηματίσει την εικόνα του λεμονιού. Χωρίς την παρέμβαση του λόγου το κίτρινο χρώμα, το ωοειδές σχήμα και όξινη γεύση θα παρέμεναν τρεις άσχετες μεταξύ τους παραστάσεις, και εμείς θα αγνοούσαμε την ύπαρξη του λεμονιού, δεν θα ξέραμε τι είναι λεμόνι. Γενικεύοντας, μπορούμε να φανταστούμε ότι, αν δεν υπήρχε ο λόγος με τις κατηγορίες του, για να οργανώσει το ακατάστατο υλικό τη εμπειρίας, θα αγνοούσαμε οποιοδήποτε πράγμα, θα ήμασταν χαμένοι μέσα στο ακατάστατο συνονθύλευμα των άσχετων και ετερόκλητων παραστάσεων με τις οποίες μας τροφοδοτούν οι αισθήσεις.

Συνεπώς ο Καντ θεωρεί ως αποκλειστικό ρυθμιστή για την απόκτηση της γνώσης τον εαυτό μας. Όπως θεώρησε, επίσης, τον εαυτό μας αποκλειστικά υπεύθυνο για το τι πρέπει από ηθική άποψη να κάνουμε.

"Η ανθρώπινη λογική ταλανίζεται από ερωτήματα που δεν μπορεί να απορρίψει αλλά αδυνατεί και να απαντήσει"

8.2 Το ηθικό χρέος στην καντιανή θεωρία

Πριν από τον Καντ στόχος των εισηγητών των διαφόρων ηθικών θεωριών ήταν να μας υποδείξουν τι πρέπει να κάνουμε, ώστε, κάνοντάς το, να μπορούμε να αξιολογηθούμε ως ηθικά ανεπίληπτοι. Έτσι, οι εισηγητές της θεωρίας του ενστίκτου της αυτοσυντήρησης λέγανε ότι, αν κάνει κανείς ό,τι ικανοποιεί το ένστικτο της αυτοσυντήρησης, κάνει εκείνο που πρέπει να κάνει, οι εισηγητές του ωφελιμισμού υποστήριζαν ότι, αν με τις πράξεις μας συμβάλλουμε στην κοινωνική ευτυχία, βρισκόμαστε στον σωστό δρόμο, οι πατέρες της εκκλησίας δίδασκαν ότι, για να μπορεί να θεωρηθεί ο άνθρωπος ότι κάνει το καλό, οφείλει να κάνει ό,τι είναι θέλημα Θεού, κ.λπ. Με αυτόν τον τρόπο, όμως, αίρεται η βασική προϋπόθεση για να μπορεί να αξιολογηθεί η ηθικά η συμπεριφορά του ανθρώπου, που είναι, βέβαια, η ελευθερία[23].

Η ελευθερία, κατά τον Καντ, ταυτίζεται προς την αυτονομία, η οποία αντιδιαστέλλεται προς την ετερονομία[24]. Ελεύθερος, δηλαδή, σύμφωνα με την έννοια της αυτονομίας, είμαι, όταν αποφασίζω μόνος μου τι πρέπει να κάνω και, στην συνέχεια, δεσμεύομαι να συμπεριφέρομαι σύμφωνα με ό,τι επέλεξα να κάνω. Αντίθετα, αν, όπως υπαγορεύει η έννοια της ετερονομίας, κάνω κάτι που δεν το αποφάσισα μόνος μου αλλά μου υποδείχθηκε ή μου συστήθηκε από κάποιον άλλο, όσος σεβαστός κι αν είναι αυτός ο άλλος, δεν μπορώ να θεωρηθώ ελεύθερος. Όταν, λοιπόν, οι εισηγητές των ηθικών θεωριών πριν από τον Καντ μας λένε τι πρέπει να κάνουμε κι εμείς ρυθμίζουμε την συμπεριφορά μας σύμφωνα με ό,τι μας λένε να κάνουμε, προφανώς δεν είμαστε ελεύθεροι, όπως απαιτείται να είμαστε, αν θέλομε να κριθούμε ηθικά για τις πράξεις μας.

Ο Καντ διέγινε ότι η «ρίζα του κακού» εν προκειμένω βρίσκεται στο ερώτημα που μας μαθαίνουν να θέτομε στον εαυτό μας, προκειμένου να κάνουμε εκείνο που πρέπει να

κάνομε. Τι πρέπει να κάνω; Αυτό είναι το ερώτημα που μας μαθαίνουν να θέτομε στον εαυτό μας. Κι έτσι, θέτοντας στον εαυτό μας το ερώτημα αυτό, βρίσκουν την ευκαιρία οι εισηγητές των διαφόρων θεωριών να μας υποδείξουν τι πρέπει να κάνομε αλλοτριώνοντάς μας, εν τω μεταξύ, από την ελευθερία να αποφασίζομε μόνοι μας για εκείνο που πρέπει να κάνομε.

Ο Καντ, λοιπόν, προκειμένου να διαφυλάξει το αγαθό της ελευθερίας, αντικατέστησε το ερώτημα «τι πρέπει να κάνω;», που αφήνει ανοικτή την πόρτα για να βγει έξω η ελευθερία και να την απολέσω, με το ερώτημα «πώς πρέπει να πράττω;». Μάλιστα ο Καντ, προκειμένου να αποκλείσει την παρέμβαση οποιουδήποτε άλλου καλοθελητή έξω από μας που θα επιχειρούσε να μας υποδείξει πώς πρέπει να πράττομε, θεωρεί ότι ο τρόπος που πρέπει να συμπεριφερόμαστε καθορίζεται αντικειμενικά, από την ίδια την φύση μας ως έλλογων πλασμάτων.

Ο καθένας μας, ορισμένως, μπορεί να σκεφτεί άπειρα πράγματα, μεταξύ των οποίων και τα πλέον εξωφρενικά –ότι μπορεί να υπάρξουν άνθρωποι με μια πιθαμή ύψος, ότι κάπου σε κάποια γωνιά της θάλασσας διαβιούν γοργόνες, ότι κάποτε τα λυθρίνια είναι δυνατόν να εξελιχθούν σε θηλαστικά, ότι μπορεί στο μέλλον ο ήλιος να ανατέλλει κάθε 30 ώρες, κ.λπ., κ.λπ. Ένα πράγμα μόνο δεν μπορεί να ανεχθεί ο νους μας: την αντίφαση. Είναι αδύνατον να υπάρξει ποτέ και πουθενά. ένα άσπρο τριαντάφυλλο που δεν είναι άσπρο ή ένα τρίγωνο που δεν έχει τρεις γωνίες, επειδή, προφανώς, πρόκειται για αντιφάσεις.

Επομένως, η συμπεριφορά μου πρέπει να είναι τέτοια που να μην είναι αντιφατική. Να μην λέω, ας πούμε, ότι πρέπει να τηρούμε τις υποσχέσεις μας κι εγώ, όταν, κάτω από τις ίδιες συνθήκες, πρέπει να τηρήσω την υπόσχεσή μου, να σκεφτώ ότι δεν πρέπει να την τηρήσω. Με άλλα λόγια, θα πρέπει να είμαστε συνεπείς προς τις επιλογές μας.

Πέρα, όμως από την συμμόρφωσή μας προς την συνέπεια, υπάρχουν ορισμένοι άλλοι βασικοί άξονες τους οποίους ως έλλογα όντα οφείλομε να σεβόμαστε. Για παράδειγμα, είναι γεγονός ότι αν το ανθρώπινο γένος μπόρεσε ως τώρα να επιβιώσει, επειδή ζει στους κόλπους της κοινωνίας. Οι άνθρωποι δεν έχουν την ανθεκτικότητα που έχουν τα ζώα για να μπορέσουν να ζουν μόνοι του ο καθένας στην φύση. Συνεπώς δεν είναι λογικό να επιλέγει κανείς αρχές που υπονομεύουν την κοινωνία και, κατ' επέκταση, το μέλλον ολόκληρης της ανθρωπότητας. Δεν μπορεί, ας πούμε, να υποστηρίξει ότι πρέπει να λέμε ψέματα, γιατί τότε, αν όλοι οι άνθρωποι εξαπατούσαν ο ένας τον άλλο, η κοινωνία μας θα διαλυόταν και το ανθρώπινο γένος θα εξαφανιζόταν. Οφείλει, δηλαδή, κάθε φορά που πρόκειται να αποφασίσει κανείς τι πρέπει να κάνει, να θέτει στον εαυτό του το ερώτημα: τι θα γινόταν αν όλοι οι άνθρωποι έκανα το ίδιο πράγμα; Θα πρέπει, με άλλα λόγια, κάθε φορά που πάει να κάνει κάτι να σκέφτεται αν αυτό που θέλει να κάνει θα μπορούσε να είναι ένας καθολικός νόμος, μια αρχή που θα έπρεπε να την υιοθετήσει κάθε έλλογο ον.

Πράττε», λοιπόν, λέει ο Καντ «μόνο βάσει μιας τέτοιας αρχής που να μπορείς ταυτόχρονα να θέλεις η αρχή αυτή να γίνει ένας καθολικός νόμος», ένας κανόνας που να ισχύει για ολόκληρη την ανθρωπότητα.[25] Αυτή είναι η γνωστή κατηγορική προσταγή του Καντ, ο ηθικός νόμος[26], όπως αποκαλείται αλλιώς, που, μεταθέτοντας το κέντρο βάρους της ηθικής συμπεριφοράς από το τι πρέπει να κάνομε στο πώς πρέπει να πράττομε, καθιστά τον εαυτό μας απόλυτο ρυθμιστή της ηθικής μοίρας μας –να αποφασίζομε μόνοι μας ως μέλη μιας κοινότητας έλλογων όντων πώς πρέπει να συμπεριφερόμαστε, και να μην

εξαρτώμεθα από το τι μας ορίζει κάποιος άλλος, ακόμη κι αν αυτός ο άλλος είναι ο ίδιος ο Θεός, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι ο Καντ ήταν εναντίον της θρησκείας.

Ενότητα 9: Άρθουρ Σοπενχάουερ: Κάθε άνθρωπος θεωρεί ότι τα όρια της αντίληψης του είναι τα όρια του κόσμου

Ο Ιμάνουελ Καντ στην κριτική του καθαρού λόγου παρουσιάζει την έννοια του πράγματος αυτού καθεαυτό την οποία ο Σοπενχάουερ χρησιμοποιεί ως αφετηρία για να διατυπώσει τις ιδέες του. Υιοθέτησε την άποψη του Καντ ότι το σύμπαν χωρίζεται στα πράγματα που αντιλαμβανόμαστε με τις αισθήσεις μας φαινόμενα και στα πράγματα αυτά καθεαυτά νοούμενα αλλά ήθελε να εξηγήσει τη φύση αυτών των δυο κόσμων.

Η σκέψη των δυο φιλοσόφων έχει μια σημαντική διαφορά: Σε αντίθεση με τον Καντ, ο Σοπενχάουερ πιστεύει ότι ο φαινομενικός κόσμος και ο νοητός κόσμος δεν είναι δυο διαφορετικοί κόσμοι, αλλά ο ίδιος κόσμος τον οποίο βιώνουμε διαφορετικά. Πρόκειται για έναν κόσμο με δυο πλευρές: βούληση και παράσταση. Αυτό γίνεται εύκολα αντιληπτό μέσω του σώματος μας, το οποίο βιώνουμε με δυο τρόπους: το αντιλαμβανόμαστε τόσο εξωτερικά (ως παράσταση) όσο και εσωτερικά (ως βούληση)

9.1 Ο κόσμος ως βούληση: επιδράσεις από ανατολικές φιλοσοφίες

Στο βιβλίο του "Ο κόσμος ως βούληση", ο Γερμανός φιλόσοφος ισχυρίστηκε ότι ο κόσμος μας οδηγείται από μία συνεχώς ανικανοποίητη βούληση καθώς αναζητά συνεχώς την ικανοποίηση. Σύμφωνα με τον Σοπενχάουερ το κύριο κίνητρο δράσης των ανθρώπων είναι η βούληση η οποία ευθύνεται για τη διαρκή δυσaréσκεια και απογοήτευση που βιώνουμε στην προσπάθεια μας να ικανοποιήσουμε τις επιθυμίες μας. Κατά τον Σοπενχάουερ ο κόσμος δεν είναι ούτε καλός ούτε κακός, αλλά άσκοπος και οι άνθρωποι που προσπαθούν να εξασφαλίσουν την ευτυχία στην καλύτερη περίπτωση απολαμβάνουν ικανοποίηση και στη χειρότερη εισπράττουν πόνο και δυστυχία.

Η μόνη διαφυγή από αυτή την θλιβερή κατάσταση σύμφωνα με τον Σοπενχάουερ είναι η ανυπαρξία ή τουλάχιστον η απώλεια της επιθυμίας για ικανοποίηση, δηλαδή να μην παραδινόμαστε στις ηδονές. Ο Σοπενχάουερ υποστηρίζει ότι μπορούμε να αναζητούμε παρηγοριά στην αισθητική ενατένιση, ιδίως στη μουσική, η οποία είναι η μόνη τέχνη που δεν επιχειρεί να αναπαραστήσει τον φαινομενικό κόσμο. Απολαμβάνοντας, λοιπόν, ένα έργο τέχνης, ξεχνάμε την πεπερασμένη από τα δεσμά του χρόνου και του χώρου μίζερη ύπαρξή μας.

Παρατηρώντας ένα όμορφο έργο τέχνης θαμπωνόμαστε και χαιρόμαστε με την ομορφιά του και αυτό το αίσθημα δεν συνοδεύεται από καμία παρόρμηση όσο παρατηρούμε το έργο τέχνης. Δεν έχουμε την ορμή να το κατακτήσουμε, να το οικειοποιηθούμε. Στην ατένιση ενός έργου τέχνης απελευθερωνόμαστε από τα δεσμά

της θέλησης και κατά συνέπεια από τον πόνο που αυτή συνεπιφέρει. Για λίγες μόνο στιγμές αγγίζουμε μια κατάσταση εσωτερικής ηρεμίας και αγαλλίασης. Ενώ όμως αυτή η απελευθέρωση από τα δεσμά της βούλησης διαρκεί μόνο για λίγο – όσο βρισκόμαστε μπροστά στο έργο τέχνης – θα πρέπει να χρησιμοποιήσουμε και έναν δεύτερο δρόμο για να απελευθερωθούμε από τα δεσμά της βούλησης: Αυτόν της ασκητικής. Μόνο σε αυτήν την κατάσταση δεν επιθυμούμε, άρα δεν υποφέρουμε. Εδώ, η φιλοσοφία του Σοπενχάουερ, απηχεί τη βουδιστική έννοια της Νιρβάνα (μια υπερβατική κατάσταση χωρίς επιθυμία ή πόνο). Είχε έξαλλου εντυπώσει στις ανατολικές φιλοσοφίες και θρησκείες.

Ενότητα 10: Οι φιλοσοφικές σχολές-ρεύματα του Σύγχρονου Κόσμου (τέλη 19^{ου}-αρχές 20^{ου} αιώνα) 1900-1950

Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα η φιλοσοφία έφτασε ακόμη μια φορά σε κρίσιμη καμπή. Η επιστήμη έθεσε υπό αμφισβήτηση την ιδέα του σύμπαντος ως θεϊκού δημιουργήματος με κορωνίδα τον άνθρωπο. Η ηθική και η πολιτική φιλοσοφία είχαν γίνει εντελώς ανθρωποκεντρικές. Ακολουθώντας τα χνάρια του Σοπενχάουερ, ο Φρίντριχ Νίτσε πίστευε ότι η δυτική φιλοσοφία, η οποία έχει τις ρίζες της στην ελληνική και την ιουδαιοχριστιανική παράδοση, δεν μπορούσε να εξηγήσει τον σύγχρονο κόσμο. Πρότεινε μια νέα προσέγγιση για την αναζήτηση νοήματος στη ζωή, η οποία απέρριπτε τις παλιές αξίες και παραδόσεις. Η σκέψη του Νίτσε καθόρισε το μεγαλύτερο μέρος της φιλοσοφίας του 20^{ου} αιώνα.

10.1 Πόλεμοι και επαναστάσεις

Η φιλοσοφία επηρεάστηκε από τις μεγάλες πολιτικές αναταραχές του 20^{ου} αιώνα. Η επανάσταση που δημιούργησε τη Σοβιετική Ένωση τη δεκαετία του 1920 είχε τις ρίζες της στον Μαρξισμό, μια πολιτική φιλοσοφία του 19^{ου} αιώνα. Αποτέλεσε τον πυρήνα της πολιτικής του Κομμουνιστικού κόμματος της Κίνας μέχρι το 1982 και εκτόπισε παραδοσιακές φιλοσοφίες σε όλη την Ασία. Κατά τη δεκαετία του 1930, οι ευρωπαϊκές δημοκρατίες απειλήθηκαν από τον φασισμό, με αποτέλεσμα πολλοί στοχαστές να καταφύγουν στη Βρετανία και στις ΗΠΑ. Οι φιλόσοφοι, αντιδρώντας στην καταπίεση των ολοκληρωτικών καθεστώτων έστρεψαν την προσοχή τους σε αριστερές ή φιλελεύθερες πολιτικές. Ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος και ο Ψυχρός Πόλεμος που ακλούθησαν επηρέασαν την ηθική φιλοσοφία του 20^{ου} αιώνα.

Στη Γαλλία ο υπαρξισμός έγινε μόδα από τους φιλοσόφους και μυθιστοριογράφους Ζαν Πωλ Σαρτρ, Σιμόν ντε Μποβουάρ και Αλμπέρ Καμύ. Αυτή η τάση εναρμονιζόταν με τη γαλλική θεώρηση της φιλοσοφίας ως συστατικού των πνευματικά εξελιγμένων πολιτισμών. Επιπλέον καθόρισε την κατεύθυνση που θα έπαιρνε η ευρωπαϊκή φιλοσοφία στις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα.

10.2 Νίτσε: Ο θεμελιωτής του ρεύματος του υπαρξισμού

Ο Νίτσε με τις ιδέες του δημιούργησε μια φιλοσοφία η οποία βασιζόταν στην εμπειρία του ατόμου σε ένα σύμπαν όπου δεν υπάρχει θεός.

Κατά τον Νίτσε, ο χριστιανισμός, η πανίσχυρη αυτή θρησκεία, υποτιμά και δυσφημεί τη ζωή και τον κόσμο εδώ κάτω εν ονόματι ενός «επέκεινα», ενός άλλου κόσμου τιμωρίας ή ανταμοιβής (κόλαση και παράδεισος). Με τις έννοιες της αμαρτίας και της τιμωρίας ταπεινώνει και κουτσουρεύει το ανθρώπινο σώμα και πνεύμα. Με τον χριστιανισμό ανεβαίνουν στην εξουσία οι αδύναμοι, οι αρνητές της ζωής. Ο Χριστός ήταν βέβαια ένας μεγάλος δημιουργός, εξέφρασε όμως την ηθική και επέβαλε την κυριαρχία των «αδύναμων», των «δούλων», δηλαδή των αρνητών της ζωής.

Λέγοντας, λοιπόν, ο Νίτσε ότι «ο Θεός είναι νεκρός» εννοεί όχι την εξάλειψη του Θεού ως φυσικής οντότητας, όπως, όταν λέμε, για παράδειγμα, ότι πέθανε ο τάδε ή ότι ξεράθηκε ένα δέντρο, **αλλά ότι ο Θεός δεν διαδραματίζει πλέον κανέναν ρόλο στην ζωή μας**. Με την απώλεια της πίστης μας στον Θεό διαλύεται το παν, δεν μένει τίποτε στα χέρια μας πια: ούτε οι ηθικές αξίες, που είναι συνυφασμένες με την ύπαρξη του Θεού, ούτε ο κόσμος μέσα στον οποίο μάθαμε να ζούμε και να πιστεύουμε ότι δημιουργήθηκε από τον Θεό και συνέχισε ως τώρα να υπάρχει χάρη στην αδιάπτωτη μέριμνα του δημιουργού του. Έτσι, ο θάνατος του Θεού είναι μια πρόκληση για τον άνθρωπο να μάθει να ζει αλλιώς, να διαμορφώσει μια καινούρια μορφή ζωής, που δεν θα βασίζεται στις ηθικές αξίες και στην ιδέα ενός δεδομένου, προκατασκευασμένου, έτοιμου κόσμου, τις οποίες ως τώρα υπό την επήρεια της πίστης του στον Θεό είχε ασπαστεί.

Το ζητούμενο, βέβαια, είναι πώς, μετά τον θάνατο του Θεού, αναμένεται να πορευτεί ο άνθρωπος, όταν όχι μόνον όλες οι αξίες σύμφωνα με τις οποίες έζησε καθ' όλη την ιστορική διαδρομή του θα έχουν χρεοκοπήσει αλλά και ο κόσμος ολόκληρος μέσα στον οποίο έμαθε να ζει μοιραία θα έχει καταρρεύσει από την στιγμή που εκείνος που πιστέψαμε ότι τον έφτιαξε και φρόντισε ως τώρα να τον διατηρεί δεν θα υπάρχει. Η απορία αυτή, ωστόσο, όσο τραγική κι αν φαίνεται, καθώς καλεί τον άνθρωπο να φανταστεί την ζωή του ανέστιος, έξω από τον κόσμο μέσα στον οποίο ως τώρα είχε μάθει να ζει, και χωρίς τα ηθικά στηρίγματα που καθ' όλη την ιστορική διαδρομή του είχε στην διάθεσή του, στην πραγματικότητα, κατά τον Νίτσε, δεν είναι παρά **μια ευκαιρία για ένα ξεκαθάρισμα ψευδαισθήσεων**.

10.2.1 Η ιδέα του Υπεράνθρωπου

Τώρα, λοιπόν, οι άνθρωποι, μετά τον θάνατο του Θεού, που εξήγγειλε ο Νίτσε, χωρίς τις δεσμεύσεις του παρελθόντος, μια και οι αξίες και η αντικειμενικώς υφιστάμενη πραγματικότητα σύμφωνα με τις οποίες, όσο υπήρχε ο Θεός και πίστευαν σε αυτόν, ήταν υποχρεωμένοι να ρυθμίζουν την συμπεριφορά τους, είναι έτοιμοι πια, ακολουθώντας την φωνή της θέλησής τους για δύναμη, να επιχειρήσουν το μεγάλο άλμα. Όχι ότι ως τώρα κατά την ιστορική διαδρομή του ο άνθρωπος δεν έκανε άλματα αποκτώντας κάθε φορά που τα επιχειρούσε όλο και μεγαλύτερη ισχύ ικανοποιώντας, έτσι, την θέλησή του για δύναμη. Όλα τα άλματα αυτά, ωστόσο, και η δύναμη που του απέφεραν περιορίζονταν στην σφαίρα του ανθρώπινου, αφού πάντοτε από πάνω του υπήρχε κάποιος Θεός, που τον εξουσίαζε κρατώντας τον εντός των ορίων του. Τώρα, όμως, που ο Θεός είναι νεκρός, είναι ο καιρός ο άνθρωπος να επιχειρήσει το άλμα εκείνο που θα του επιτρέψει να ξεπεράσει πλέον τα στενά, δεδομένα από κάποιον Θεό όριά του και να γίνει υπεράνθρωπος παίρνοντας, έτσι, την θέση του Θεού. Αυτό, βέβαια, δεν σημαίνει ότι ως υπεράνθρωπος θα συμπεριφέρεται με αυθαιρεσία, αλλοπρόσαλλα, ανεξέλεγκτα, χωρίς κανόνες. Κάθε άλλο.

«Η συμμόρφωση προς τον κανόνα», λέει ο Νίτσε, «είναι αρχή του πολιτισμού και εκείνο που κάνει την ζωή να έχει νόημα και να αξίζει να την ζει κανείς». Και το καλό και το κακό και το σωστό και το απατηλό και το ωραίο και το άσχημο και το άξιο και το ανάξιο θα εξακολουθούν να υπάρχουν στην ζωή του υπεράνθρωπου.

Ο Νίτσε πίστευε όμως ότι οι περισσότεροι άνθρωποι δεν θα μπορούσαν να αποδεχθούν την απώλεια τού ασκητικού ιδεώδους και την έλλειψη εγγενούς νοήματος στην ύπαρξη, αλλά θα επιδίωκαν να αντικαταστήσουν τις απόλυτες αξίες, ώστε να προσδώσουν νόημα στην ζωή. Πίστευε ότι ο εθνικισμός, ο οποίος είχε αρχίσει να αναδύεται στην εποχή του, αποτέλεσε ένα τέτοιο επικίνδυνο υποκατάστατο τού θεού, όπου το έθνος-κράτος θα επενδυόταν με υπερβατική αξία και υπερβατικό σκοπό.

Αν και ήταν σφοδρός πολέμιος του εθνικισμού, του αντισημιτισμού και της πολιτικής ισχύος, εν τούτοις ο Χίτλερ και οι εθνικοσοσιαλιστές επικαλέστηκαν αργότερα το όνομά του για να προωθήσουν εκείνα ακριβώς τα πράγματα που απεχθανόταν. Εξάλλου και ο ίδιος ο Nietzsche προέβλεψε ότι τα έργα του θα παρερμηνευτούν και ότι δύσκολα θα υπάρξει κάποιος που θα τα κατανοήσει σε βάθος. Ο ίδιος θα πει: «Αυτό που κάνουμε δεν το καταλαβαίνουν ποτέ, μα μονάχα το επαινούν ή το κατηγορούν».

Το πρότυπο της Αρείας φυλής βασίστηκε πάνω στον Υπεράνθρωπο **(Τάδε έφη Ζαρατούστρα), το σημαντικότερο ίσως έργο του Νίτσε**. Ο Νίτσε όμως, καθώς φαίνεται και μέσα από τα έργα του, υπήρξε δριμύτατος επικριτής τόσο των εθνικιστικών, όσο και κάθε αντισημιτικών τάσεων. Ο Ζαρατούστρα είναι η υπέρβαση του ανθρώπου προς το ανθρωπινότερο και όχι προς το απανθρωπότερο. Στο έργο του αυτό ο Νίτσε αποσαφηνίζει το πώς αντιλαμβάνεται την ηθική. Ως προς τις ηθικές αξίες πρέπει να καταλάβουμε ότι δεν είναι απόλυτες, αλλά είναι σχετικές· σήμερα μπορεί να ισχύουν κι αύριο όχι· μπορεί να τις υιοθετούν εδώ αλλά όχι εκεί. Οι θρησκείες και οι κοινωνίες στα διάφορα πλάτη και μήκη της γης που τις πιστεύουν οι άνθρωποι έχουν η καθεμιά τους τον δικό τους ηθικό της κώδικα, που δεν συμπίπτει με τον ηθικό κώδικά της άλλης. Το καλό, που οφείλομε να κάνουμε σύμφωνα με αυτήν ή εκείνη την ηθική, δεν είναι όπως η φωτιά που καίει το ίδιο κι εδώ κι αλλού, που καίει και τώρα όπως ακριβώς έκαιγε χτες ή θα καίει αύριο.

10.2.3 Τάδε έφη Ζαρατούστρα

Ζαρατούστρα, το όνομα του προφήτη στο βιβλίο του Νίτσε, είναι ένα άλλο όνομα με το οποίο ήταν γνωστός ο αρχαίος Πέρσης προφήτης Ζωροάστρης. Ο Ζωροάστρης ίδρυσε μια θρησκεία που βασιζόταν στην πάλη μεταξύ του καλού και του κακού. Ο Ζαρατούστρα του Νίτσε θέτει εαυτόν πέρα από το καλό και το κακό.

Ιδού, πώς ο Νίτσε περιγράφει την σχετικότητα των αξιών: «πολλές χώρες και πολλούς λαούς είδε ο Ζαρατούστρα. Έτσι ανακάλυψε το καλό και το κακό πολλών λαών. Δεν βρήκε καμιά δύναμη μεγαλύτερη πάνω στην γη ο Ζαρατούστρα από το καλό και το κακό ... Εκείνο που ένας λαός υποστήριζε πως είναι καλό, άλλος το καταφρόνησε και το υποτίμησε. Εκείνο που βρήκα άλλοι να αποκαλούν κακό, άλλοι το περικόσμησαν με βασιλική τιμή». Μοιραία, λοιπόν, λέει ο Νίτσε, τώρα, που πέθανε ο Θεός, στον οποίο πίστεψαν οι οπαδοί της ιουδαιο-χριστιανικής θρησκείας, και η ηθική του δούλου που

κουβαλούσε αυτός μαζί του θα πεθάνει κι αυτή μαζί. Όπως, άλλωστε, και κάθε άλλη ηθική που είναι ενσωματωμένη σε κάθε άλλη θρησκεία. Γιατί τελικά, νεκρός δεν είναι μόνο ο Θεός της ιουδαιο-χριστιανικής παράδοσης. «Νεκροί είναι όλοι οι θεοί». Ας μη αγωνιούμε, λοιπόν, που με τον θάνατο του Θεού θα χαθεί μαζί και η ηθική που ως τώρα πιστεύαμε. Απλώς είναι μια καλή ευκαιρία να απαλλαγούμε από την ψευδαίσθηση ότι η αξίες της ηθικής είναι απόλυτες –όπως, επίσης, βέβαια, και από την ψευδαίσθηση ότι ο κόσμος μέσα στον οποίο μάθαμε να ζούμε ως τώρα είναι πραγματικός.

Το νιτσεικό έργο ήταν μια κραυγή μέσα στη βαθιά νύχτα των ανθρώπων. Ο ίδιος παρατηρούσε πως για να σε ακούσει κάποιος πρέπει να του σπάσεις τα αυτιά. Γι αυτό άλλωστε και πολλές φορές βρίσκουμε στα έργα του έκδηλη την περιφρόνηση για πρόσωπα και πράγματα. Δεν ήταν κακία ή μικρότητα, αλλά μια φωνή που ήθελε σφοδρά να ακουστεί στα αυτιά και τις συνειδήσεις όλων.

Περνώντας στη θεωρία του Νίτσε, πρέπει να πούμε πως γι' αυτόν η θέληση για δύναμη είναι η μόνη δύναμη πάνω στη γη, αυτή που κινεί όλα τα όντα και τα κάνει να αλληλοσυγκρούονται, να συνδυάζονται, να ενώνονται, να ανακατεύονται αέναα. Όπως λέει ο ίδιος στο *Πέρα από το καλό και το κακό*, «η ζωή είναι κατ' ουσίαν ιδιοποίηση, παράβλαψη, καθυπόταξη του ξένου και του ανίσχυρου, καταπίεση, σκληρότητα, εκμετάλλευση... δηλαδή θέληση για δύναμη».

Επειδή τα όντα δεν έχουν την ίδια δύναμη (δεν είναι ίσα), ο κόσμος είναι μια τάξη ιεραρχίας από το ανώτερο στο κατώτερο, μια τάξη όμως ρευστή και επιδεχόμενη συνεχείς αμφισβητήσεις και ανακατατάξεις. Στην κορυφή της πυραμίδας αυτών των θελήσεων για δύναμη βρίσκεται φυσικά ο άνθρωπος, ο οποίος έχει επιβάλλει και θα επιβάλλει πάντα την εξουσία του πάνω στη φύση και στους ομοίους του. Αυτό που διέπει τις ανθρώπινες σχέσεις είναι ο ανταγωνισμός (ο αρχαίος ελληνικός αγών, αυτό που δεν άφηνε τον Θεμιστοκλή να κοιμηθεί όταν σκεφτόταν «το του Μιλτιάδου τρόπαιον»). Ας θυμηθούμε στο σημείο αυτό ότι ενώ πολλοί θεωρούν τον οστρακισμό που λάμβανε χώρα στην αρχαία Αθήνα εκμηδένιση του ατόμου, αντίθετα, ο Νίτσε υποστηρίζει ότι ο θεσμός του οστρακισμού ήταν θετικός: όταν ένα άτομο ξεπερνάει όλα τα άλλα, παραμερίζεται από την κοινότητα «προκειμένου να ξαναρχίσει το παιχνίδι των ανταγωνιζόμενων δυνάμεων».

Ενότητα 11: Ζαν Πωλ Σαρτρ: Η Ύπαρξη προηγείται της ουσίας

" Είμαστε ελεύθεροι να διαμορφώσουμε τη ζωή μας" η φράση αυτή του Σαρτρ επηρέασε τους φοιτητές που κατέβηκαν στους δρόμους του Παρισιού τον Μάιο του 1968 για να διαμαρτυρηθούν για την αυστηρότητα των πανεπιστημιακών αρχών. Οι νέοι ενθουσιαστήκαν από την προτροπή του να χρησιμοποιήσουν την ελευθερία τους για να διαμορφώσουν την ύπαρξη τους. Τους παρότρυνε να αμφισβητήσουν τις προσηλωμένες

στις παραδόσεις, αυταρχικές συμπεριφορές που επικρατούσαν στην Γαλλία στις δεκαετίες του 1950-60. Έπαιξε σημαντικό ρόλο στις διαδηλώσεις του Μάη του 68 που συνέβαλαν στην ανατροπή της συντηρητικής κυβέρνησης και προήγγειλαν την έλευση ενός περισσότερο φιλελεύθερου κλίματος σε ολόκληρη τη Γαλλία.

Ο Ζαν Πωλ Σαρτρ ήταν βραβευθείς με το Νόμπελ λογοτεχνίας το 1964 και εκ των εισηγητών της διδασκαλίας του υπαρξισμού, φιλοσοφικό ρεύμα του 20ού αιώνα, σύμφωνα με το οποίο εκείνο που προέχει δεν είναι να μάθω ποια είναι η ουσία του ανθρώπου, τι είναι ο άνθρωπος γενικά, αλλά να καταλάβω την ίδια την ύπαρξή μου, ποιος είμαι εγώ. «Η ύπαρξη προηγείται της ουσίας» είναι το βασικό αξίωμα του υπαρξισμού.

Στο έργο του, ο άνθρωπος εμφανίζεται ως απελευθερωμένος από την επιρροή κάποιας ανώτερης ηθικής τάξης ή δύναμης, που θα μπορούσε να ορίσει τη ζωή του και γίνεται ο ίδιος κύριος των επιλογών του.

Κανείς δεν μπορεί να υποδείξει στον καθέναν τι πρέπει να πράξει λέει ο Σαρτρ. Δεν υπάρχει καμιά συνταγή για το πώς οφείλουμε να ρυθμίσουμε τη ζωή μας.

Καθένας από μας θα πρέπει να βασιστεί στο συναίσθημά του και στη λογική του, προκειμένου να διακρίνει ποιο είναι στην εκάστοτε δεδομένη στιγμή το ηθικό χρέος του.

Αποδεχόμενος να αποφασίσει μόνος του ένας άνθρωπος είναι υποχρεωμένος συγχρόνως να αναλάβει ολόκληρη την ευθύνη για τις συνέπειες της όποιας απόφασής του.

Το 1943, σε ένα από τα σημαντικότερα βιβλία του «Το Είναι και το Μηδέν», ο Σαρτρ ανέπτυξε τις σκέψεις του πάνω σε έννοιες όπως η ανθρώπινη συνείδηση, η ελευθερία του ατόμου και η ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Το 1946, και αφού είχε εστιάσει την προσοχή του στον άνθρωπο, αποφάσισε να αναδείξει στο επόμενο του έργο, «Ο Υπαρξισμός είναι ένας ανθρωπισμός», το θέμα της κοινωνικής υπευθυνότητας. Έτσι, καταπιάστηκε με την έννοια της ελευθερίας όχι μόνο ως αξία ή ως στόχος αλλά σαν αναπόσπαστο στοιχείο της ανθρώπινης ύπαρξης που συνεπάγεται την κοινωνική υπευθυνότητα.

Η εμπειρία του τρόμου, που προκαλεί στον άνθρωπο η απόλυτη ελευθερία του στην επιλογή των πράξεών του, τον αναγκάζει πολλές φορές να καταφεύγει σ' αυτό που ο Σαρτρ ονομάζει κακή πίστη.

Πρόκειται για τη λήψη των αποφάσεών του βάσει ενός καθιερωμένου κώδικα αξιών, όπως, για παράδειγμα, η ιδεολογία, ο σεβασμός στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια, η δικαιοσύνη, η πίστη κλπ, σύμφωνα προς τις οποίες καλούμαστε να ρυθμίσουμε τη συμπεριφορά μας.

Αυτές οι αρχές αποτελούν, κατά τον Σαρτρ, ένα άλλοθι, για να μεταθέσουμε το βάρος της ευθύνης που πρέπει να αναλάβουμε, όταν, προκειμένου να αντιμετωπίσουμε κάποιο ηθικό δίλημμα, είμαστε υποχρεωμένοι να πάρουμε κάποια απόφαση.

Καθένας από μας, υποστηρίζει ο Σαρτρ, μοιάζει να έχει ριχτεί τυχαία μέσα σε έναν αφιλόξενο κόσμο, όπου πρέπει μόνος, του να προσπαθήσει να δημιουργήσει την οντότητά του χωρίς τη συνδρομή άλλων, πέρα από τον εαυτό του και την αίσθηση της ευθύνης που έχει.

Ο αγώνας για την ελευθερία μας είναι ένας ανελέητος αγώνας, για να απαλλαγούμε από τους άλλους που επιχειρούν να αλλοτριώσουν την ύπαρξή μας καθιστώντας την αντικείμενο της συνείδησής τους. **Με αυτή την έννοια, οι άλλοι είναι η κόλαση.**

11.1 Γιατί ο υπαρξισμός είναι ένας ανθρωπισμός;

Γιατί, όπως μας απαντάει ο Σαρτρ, δεν υπάρχει άλλος κόσμος από αυτόν της ανθρώπινης υποκειμενικότητας. Ο άνθρωπος δεν είναι κλεισμένος στον εαυτό του αλλά είναι παρών πάντα σε έναν ανθρώπινο κόσμο. Δεν υπάρχει ένα αυστηρό, άκαμπτο πλαίσιο όπου πρέπει να λειτουργεί μέσα σ' αυτό το άτομο αφού το ίδιο το άτομο πρέπει να παίρνει τις αποφάσεις του με καλή πίστη δηλαδή ως προς το καλύτερο γι αυτό και την κοινωνία.

Ο Σαρτρ διαχωρίζει τη συνείδηση από τα πράγματα. Τα πράγματα υπάρχουν ανεξάρτητα και πριν την συνείδηση. Όμως αυτό δε σημαίνει ότι τα πράγματα υπάρχουν χωρίς τη συνείδηση και ότι η συνείδηση υπάρχει χωρίς τα πράγματα. Τα πράγματα χωρίς τη συνείδηση έχουν υλικότητα ενώ η συνείδηση χωρίς τα πράγματα είναι τόπος κενός. Η συνείδηση είναι ανθρώπινη ύπαρξη, το μηδέν. Τα πράγματα είναι βίαια, σκληρές δυνάμεις που ορμούν πάνω στο υποκείμενο. Αλλά, σύμφωνα με τον Σαρτρ αν ένα ον είναι ελεύθερο είναι ελεύθερο πάντοτε σε όλες τις συνθήκες. Αν άνθρωπος είναι ελεύθερος είναι πάντα ελεύθερος. Είμαστε ελεύθεροι και όταν εκδηλώνουμε τη δειλία μας και αν φαινόμεστε θαρραλέοι. Βιώνοντας την ελευθερία μας επιλέγουμε τη μορφή και τα χαρακτηριστικά της συμπεριφοράς μας. Κατά τον Σαρτρ ελευθερία είναι η δυνατότητα να είμαστε πράγμα διαφορετικό από αυτό που είμαστε.

Ο Χάιντεγκερ, άλλωστε, πίστευε ότι ο άνθρωπος γνωρίζει πραγματικά τον εαυτό του μόνο όταν αντιμετωπίζει το θάνατο ή μια μεγάλη συμφορά. Αυτό βέβαια δεν αποκλείει την πιθανότητα της λανθασμένης επιλογής. Η επιλογή συνοδεύεται από «άγχος». Ο άνθρωπος που εκλέγει και δεσμεύεται και που έχει τη συναίσθηση πως δεν είναι μόνο αυτό που διάλεξε να είναι, αλλά και ένας νομοθέτης που εκλέγει ταυτόχρονα για τον εαυτό του και την ανθρωπότητα ολόκληρη, δεν είναι δυνατόν να ξεφύγει από το συναίσθημα της πλήρους και βαθιάς ευθύνης. Πάντως το υπαρξιακό άγχος της ηθικής της ευθύνης του Σαρτρ δεν αποτελεί «ένα παραπέτασμα που μας χωρίζει από τη δράση, αλλά αποτελεί μέρος αυτής της ίδιας της δράσης. Υπάρχει πάντα μια δυνατότητα για τον δειλό να πάψει να είναι δειλός και για τον ήρωα, να πάψει να είναι ήρωας. Ο άνθρωπος προσδιορίζεται από τη δράση του».

Ο άνθρωπος είναι υπεύθυνος στον βαθμό που κατανοεί την αναγκαιότητα και η ιστορία από μόνη της δεν έχει κανέναν σκοπό και κανένα νόημα παρά από αυτό που επιβάλλουν οι εκάστοτε συνθήκες. Η αναζήτηση της αλήθειας προσαρμόζεται κάθε φορά στις καταστάσεις. Ο εύκολος δρόμος είναι να ακολουθείς θεϊκές εντολές ή κοινωνικές επιταγές ερήμην της πραγματικότητας.

Ο Σαρτρ προσφέρει μια θεωρία για την ανθρωπινή φύση καθώς ισχυρίζεται ότι είμαστε όντα που επιβάλλουμε σκοπό στη ζωή μας. Εφόσον δεν υπάρχει κάποια θεϊκή δύναμη για να προδιαγράψει αυτό τον σκοπό είμαστε υποχρεωμένοι να ορίσουμε μόνοι μας τον εαυτό μας. Ο ορισμός του εαυτού μας δεν συνίσταται απλώς στο να καταφέρουμε να διατυπώσουμε τι είμαστε ως ανθρώπινα όντα. Αντιθέτως, είναι η διαμόρφωση του εαυτού μας στο ον που έχουμε επιλέξει να γίνουμε. **Αυτό ακριβώς είναι το χαρακτηριστικό εκείνο που μας διαφοροποιεί από όλα τα υπόλοιπα είδη όντων στον κόσμο -μπορούμε να γίνουμε οτιδήποτε επιλέξουμε.**

Ένας βράχος είναι απλά ένας βράχος· ένα κουνουπίδι είναι απλά ένα κουνουπίδι. **Αλλά ο άνθρωπος έχει τη δυνατότητα να διαμορφώσει ενεργά τον εαυτό του.**

Η φιλοσοφία του Σαρτρ μας απελευθερώνει από τα δεσμά μιας προκαθορισμένης ανθρώπινης φύσης και γι αυτόν τον λόγο είναι μια φιλοσοφία ελευθερίας. **Ήμαστε ελεύθεροι να επιλέξουμε τον τρόπο με τον οποίο επιθυμούμε να διαμορφώσουμε τον εαυτό μας, μολονότι πρέπει να αποδεχτούμε ορισμένους περιορισμούς. Για παράδειγμα όσο κι αν θέλω να αποκτήσω φτερά αυτό δεν πρόκειται να συμβεί. Αλλά ακόμα και στο πλαίσιο των ρεαλιστικών επιλογών που έχουμε στη διάθεση μας συχνά διαπιστώνουμε ότι περιοριζόμαστε και απλά παίρνουμε αποφάσεις που βασίζονται στη συνήθεια ή στον τρόπο με τον οποίο έχουμε συνηθίσει να βλέπουμε τον εαυτό μας.**

ΣΙΜΟΝ ΝΤΕ ΜΠΟΒΟΥΑΡ: Υπαρξίστρια και "μητέρα του φεμινισμού"

Ο Σαρτρ θα γνωρίσει τη Σιμόν ντε Μποβουάρ, την γυναίκα που θα τον συντροφέψει σε όλη του τη ζωή.

Στα μέσα του 1949, η Σιμόν ντε Μποβουάρ δημοσιεύει 'Το Δεύτερο Φύλο' (Le Deuxième Sexe), ένα έργο που σήμερα είναι γνωστό ως «η βίβλος του φεμινισμού» και που, σε κάθε περίπτωση, δίνει μια ριζοσπαστική ερμηνεία στο τι είναι γυναίκα. Για πρώτη φορά, η ταυτότητα της γυναίκας παρουσιάζεται ως κάτι μη φυσικό και μη δεδομένο, ως ένα κοινωνικό κατασκεύασμα που συντηρεί συγκεκριμένες σεξουαλικές σχέσεις εξουσίας: «Γυναίκα δε γεννιέσαι, γίνεσαι». Στην εισαγωγή του βιβλίου γράφει: Μας προτρέξουν να είμαστε γυναίκες, να παραμένουμε γυναίκες, να γίνουμε γυναίκες. Απ ότι φαίνεται κάθε θηλυκό ανθρώπινο ον δεν είναι απαραίτητα γυναίκα. Παρακάτω αποσαφηνίζει πλήρως τη θέση της: **"Γυναίκα δεν γεννιέσαι, αλλά γίνεσαι."**

Υπό το πρίσμα του υπαρξισμού, η Μποβουάρ πίστευε ότι γεννιόμαστε χωρίς κάποιο συγκεκριμένο σκοπό και ότι πρέπει να χαράξουμε μια αυθεντική υπαρξιακή πορεία επιλέγοντας τι θέλουμε να γίνουμε. Εφαρμόζοντας αυτή την ιδέα στην έννοια της "γυναίκας" μας ζητά να διαχωρίσουμε τη βιολογική οντότητα (την εγγενή σωματική μορφή της γυναίκας) από τη θηλυκότητα, η οποία είναι ένα κοινωνικό κατασκεύασμα. Εφόσον κάθε κατασκεύασμα είναι μεταλλάξαμε και ερμηνεύσιμο, αυτό σημαίνει ότι υπάρχουν πολλοί τρόποι "να υφίστασαι ως γυναίκα"

βλέπει τη Γυναίκα ως το σημαντικότερο παράδειγμα του κοινωνικού «Άλλου», ως μία ύπαρξη που ιστορικά ορίζεται σαν το αδύναμο, αφύσικο και μη ομαλό αντίθετο του Άντρα και το γεγονός αποτελεί τη ρίζα της καταπίεσης των γυναικών. Πιο αναλυτικά η Μποβουαρ υποστηρίζει ότι ο εαυτός ή το εγώ είναι εξ ορισμού αρσενικό και ότι το ταίρι του – το θηλυκό – είναι κάτι διαφορετικό το οποίο το ονομάζει "άλλο". Η θεώρηση αυτή είναι τα θεμέλια πάνω στα οποία θα στηριχθεί η μετέπειτα φεμινιστική λογοτεχνία, που περιστρέφεται γύρω από το κοινωνικό κατασκεύασμα της θηλυκής ταυτότητας και την έννοια του σεξουαλικού «Άλλου».

Επιπλέον, η Μποβουάρ προβληματίζεται με το γεγονός ότι η ισότητα των γυναικών κρίνεται από τον βαθμό στον οποίο μοιάζουν με τους άντρες. Ακόμα και όσοι έχουν γράψει υπέρ της

ισότητας των γυναικών το έκαναν υποστηρίζοντας ότι ισότητα σημαίνει οι γυναίκες να είναι και να φέρονται όπως οι άντρες. Η Μποβουαρ πίστευε ότι καθένας από εμάς κατασκευάζει τον κόσμο εντος του δικού του πλαισίου συνείδησης, δηλ. συγκροτούμε πράγματα και σημασίες μέσα από τη ροή των εμπειριών μας. Η σχέση λοιπόν που έχουμε με το σώμα μας, τους άλλους, τον κόσμο επηρεάζεται σημαντικά από το εάν είμαστε άνδρες ή γυναίκες.

Η αναπαράσταση του κόσμου είναι έργο των αντρών· τον περιγράφουν από τη δική τους σκοπιά

Ενότητα 12: Μπέρτραντ Ράσελ : Η Ευτυχία έρχεται με τη συστηματική μείωση της εργασίας

«Τρία πάθη, απλά αλλά εξαιρετικά δυνατά, έχουν εξουσιάσει τη ζωή μου: η λαχτάρα για έρωτα, η αναζήτηση για γνώση και η αβάσταχτη λύπη για τα δεινά του κόσμου». Αυτά ήταν τα κινητήρια πάθη του Άγγλου φιλοσόφου, μαθηματικού και ειρηνιστή ακτιβιστή Bertrand Russell.

Πρόκειται για έναν από τους μεγαλύτερους διανοητές και ακούραστους ακτιβιστές του 20ού αιώνα ο οποίος είχε επίσης λάβει το βραβείο Νόμπελ Λογοτεχνίας το 1950.

Ο Βρετανός φιλόσοφος ήξερε τι σημαίνει σκληρή δουλειά. Το συνολικό έργο του γεμίζει αναρίθμητους τόμους· Σε αυτόν οφείλεται και η καθιέρωση της σχολής-ρεύματος της **αναλυτικής φιλοσοφίας, η οποία ασχολείται με την αποσαφήνιση εννοιών, προτάσεων, μεθόδων, επιχειρημάτων και θεωριών μέσω της προσεκτικής ανάλυσής τους.**

Γιατί λοιπόν αυτός ο τόσο δραστήριος στοχαστής υποστηρίζει ότι πρέπει να δουλεύουμε λιγότερο;

Το δοκίμιο του Ράσελ *In Praise of Idleness* εκδόθηκε το 1932, στο μέσον της Μεγάλης Ύφεσης μιας περιόδου παγκόσμιας οικονομικής κρίσης η οποία ξεκίνησε με την κατάρρευση του Χρηματιστηρίου της Γουόλ Στριτ το 1929. Σύμφωνα με τον Ράσελ , το οικονομικό χάος εκείνης της περιόδου ήταν το αποτέλεσμα μιας σειράς από βαθιά ριζωμένες και λανθασμένες αντιλήψεις για την εργασία. Μάλιστα ισχυρίζεται ότι πολλές από τις ιδέες μας για την εργασία είναι κάτι περισσότερο από προλήψεις τις οποίες πρέπει να απορρίψουμε με αυστηρή συλλογιστική.

Σύμφωνα με τον Ράσελ η ιστορία βρίθει από παραδείγματα ανθρώπων που εργάζονταν σκληρά σε όλη τους τη ζωή και κέρδιζαν τόσα μόνο όσα χρειαζόνταν για να συντηρούν τον εαυτό τους και την οικογένεια τους ενώ το πλεόνασμα που παρήγαγαν καρπώνονταν πολεμιστές, ιερείς, και η άεργη κυρίαρχη τάξη. Επιπλέον μόνο αυτοί οι δικαιούχοι του συστήματος, λέει ο Ράσελ, εγκωμιάζουν τια αρετές του τίμιου μόχθου, προσδίδοντας μια ηθική επίφαση σε ένα σύστημα που είναι προφανώς άδικο. Αυτό το γεγονός, ισχυρίζεται ο Ράσελ θα επρεπε να αρκεί για να μας κάνει να επανεκτιμήσουμε την εργασιακή ηθική επειδή υιοθετώντας την αρχή του έντιμου μόχθου αποδεχόμαστε ή και ενισχύουμε την

καταπίεση μας. Ο Ράσελ προτείνει να εξετάσουμε την εργασία σε σχέση με αυτά που συνιστούν μια ολοκληρωμένη και ευχάριστη ζωή. Πιστεύει ότι εάν το κάνουμε αυτό θα είναι δύσκολο να προσπεράσουμε το συμπέρασμα ότι απλά πρέπει όλοι να εργαζομαστε λιγότερο. Σκεφτείτε, λέει ο Ράσελ εάν η εργάσιμη ημέρα διαρκούσε μόνο τέσσερις ώρες.

Το σύγχρονο σύστημα είναι τέτοιο ώστε ένα μέρος του πληθυσμού είναι καταπονημένο από την εργασία και άρα δυστυχισμένο ενώ το άλλο μέρος είναι άνεργο και άρα επίσης δυστυχισμένο. Αυτό δεν φαίνεται να ωφελεί κανέναν.

"Η πεποίθηση ότι η εργασία είναι ενάρετη δραστηριότητα μας έχει βλάψει απεριόριστα"

12.1 Η σπουδαιότητα της ψυχαγωγίας

Σύμφωνα με την άποψη του Ράσελ, η μείωση των ωρών εργασίας θα μας επιτρέψει να ασχολούμαστε με πιο δημιουργικά ενδιαφέροντα. Η "μετάθεση υλικών πέρα δώθε" σίγουρα δεν είναι ένας από τους σκοπούς της ανθρώπινης ζωής.

Ο Ράσελ διακρίνει την εργασία σε δυο είδη: Την εργασία "μετάθεσης υλικών, που βρίσκονται στην επιφάνεια της γης ή κοντά σε αυτήν, ως προς άλλα παρόμοια υλικά". Αυτό είναι το βασικότερο είδος εργασίας-η χειρωνακτική εργασία. Δεύτερον, την εργασία "διοίκησης άλλων ατόμων που μεταθέτουν υλικά ως προς άλλα παρόμοια υλικά". Αν η εργασία καταλάβει κάθε ώρα της ημέρας μας, τότε δεν θα ζούμε ολοκληρωμένη ζωή. Ο ελεύθερος χρόνος, αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για μια ικανοποιητική ζωή με νόημα.

Ίσως κάποιος αντιτάξει το επιχείρημα ότι εάν δουλεύαμε λίγες μόνο ώρες την ημέρα δεν θα ξέραμε τι να κάνουμε στον ελεύθερο χρόνο μας. Ο Ράσελ θλίβεται μπροστα σε αυτό το ενδεχόμενο συμβεί κατ'επίπεδο θα είναι η καταδίκη του πολιτισμού μας.

Ο Ράσελ πιστεύει ότι η κοινωνία που θεωρεί σημαντικό τον ελεύθερο χρόνο είναι η κοινωνία που θεωρεί σημαντική την παιδεία επειδή σίγουρα παιδεία δεν είναι απλώς η εκπαίδευση για την πραγματοποίηση μιας συγκεκριμένης εργασίας. Είναι η κοινωνία που θεωρεί σημαντικές τις τέχνες επειδή σε μια τέτοια κοινωνία οι καλλιτέχνες θα έχουν τον χρόνο να δημιουργούν ποιοτικά έργα τέχνης χωρίς να είναι υποχρεωμένοι να αγωνίζονται για την οικονομική ανεξαρτησία τους. Μάλιστα ο Ράσελ πιστεύει ότι μια τέτοια κοινωνία θα απεχθανεται τον πόλεμο επειδή, αν μη τι άλλο, ο πόλεμος συνεπάγεται μακρόχρονη και σκληρή δουλειά για όλους.

Ενότητα 13: Τεοντόρ Αντόρνο: Η διάνοια είναι ηθική κατηγορία

Μέλος της Σχολής της Φρανκφούρτης

Ο Αντόρνο ισχυρίζεται ότι η κρίση του ανθρώπου εκτιμάται από τον βαθμό στον οποίο καταφέρνει να συνδυάζει το συναίσθημα και την γνώση. Ο Αντόρνο υποδηλώνει ότι οι κακόβουλες πράξεις δεν δείχνουν απλώς συναισθηματική ανεπάρκεια αλλά και νοητική αδυναμία. Ως μέλος της Σχολής της Φρανκφούρτης καταδίκασε τις μορφές μαζικής επικοινωνίας όπως την τηλεόραση και το ραδιόφωνο υποστηρίζοντας ότι έχουν οδηγήσει στη διάβρωση τόσο της ευφύιας όσο και του συναισθήματος αλλά και στην εξασθένηση της

ικανότητας πραγματοποίησης ηθικών επιλόγων και κρίσεων. Η επιλογή να απενεργοποιήσουμε τον εγκέφαλο μας παρακολουθώντας τις εμπορικές ταινίες (αν υποθέσουμε ότι έχουμε αυτή την επιλογή κάτω από συγκεκριμένες πολιτισμικές συνθήκες) είναι ηθικής φύσης. Ο Αντόρνο πιστεύει ότι η λαϊκή κουλτούρα δεν μας καθιστά απλώς ανόητους αλλά μας αφαιρεί και την ικανότητα της ηθικής συμπεριφοράς.

Ο Αντόρνο θεωρεί μεγάλο σφάλμα να κρίνουμε βάσει της διάνοιας χωρίς συναίσθημα. Αυτό ίσως συμβαίνει στα δικαστήρια, αλλά κατά τον Αντορνο η σωφρων κρίση προϋποθετεί τόσο το συναίσθημα όσο και τη διάνοια. Εάν απογυμνώσουμε τη σκέψη μας από κάθε ιχνος συναισθηματος τότε δεν θα έχουμε τίποτε να σκεφτούμε. Η ιδέα ότι η διάνοια μπορεί να ωφελήσει από την εξασθενηση των συναισθηματων είναι απλά λανθασμενη. Γι'αυτόν τον λογο, ο Αντορνο πιστευει ότι οι επιστήμες, οι οποιες αντιπροσωπεύουν μια μορφή γνώσης που δεν σχετίζεται με τα συναισθηματα μας, μας στερούν τον ανθρωπισμο όπως και η λαικη κουλτουρα.

Πολιτισμός και «λαϊκή κουλτούρα»

Αυτή η στενή επαφή του με την πραγματικότητα, που οφειλόταν και στην ιδιότητά του ως κοινωνιολόγου, ήταν μια από τις βασικές προϋποθέσεις για να γίνει ο Αντόρνο ο σπουδαιότερος κριτικός της πολιτιστικής βιομηχανίας του καπιταλισμού τον εικοστό αιώνα. Απόδειξη τα μοναδικά στην πρωτοτυπία τους έργα όπως η *Διαλεκτική του Διαφωτισμού* (που συνέγραψε με τον διευθυντή του Κέντρου Κοινωνικής Έρευνας *Μαξ Χορκχάιμερ*) και το *Minima Moralia*. Σε αυτά ασκεί, μεταξύ άλλων, αδυσώπητη κριτική σε μία, όπως έλεγε, από τις πλέον αρνητικές τάσεις της εποχής μας: τη συγχώνευση της «υψηλής» κουλτούρας με τη «φτηνή» τυποποιημένη διασκέδαση. Παράδειγμα, το σινεμά που παράγει το Χόλυγουντ: *«Ορισμένα φιλμ, ιδίως κωμωδίες, αρχίζουν με έξυπνα ευρήματα, που διεγείρουν θετικά τη φαντασία και τη διάθεση των θεατών»* γράφει στη *Διαλεκτική του Διαφωτισμού*. Όμως καλή αρχή, άσχημο τέλος. Οι ιθύνοντες της πολιτιστικής βιομηχανίας, προσθέτει, παρεμβαίνουν από ένα σημείο και μετά στη ροή των έργων για να τα «καπελώσουν» ιδεολογικά - *«στο όνομα ενός δήθεν συνεκτικού νοήματος που είναι ταυτόχρονα και το πρόσχημα για την εμφάνιση ενός σταρ»*. Πρόκειται, συμπεραίνει, για την επιβολή και στον πολιτισμό του συστήματος των «ready made», των «έτοιμων» προϊόντων με ημερομηνία λήξης, στα οποία μετατρέπονται, μέσω «εκλαϊκείωσης», και τα έργα της γνήσιας κουλτούρας, εκείνα δηλαδή που στην κανονική τους μορφή μπορούν να αντισταθούν, λόγω ποιότητας, σε κάθε φθορά του χρόνου.

"Η άσκοπη παρακολούθηση τηλεόρασης ενέχει κινδύνους επειδή παρουσιάζει μια στρεβλή εικόνα του κόσμου και ενσταλάζει στερεότυπα και προκαταλήψεις που αρχίζουμε να εκλαμβάνουμε σαν δικά μας."

Ενότητα 14: Η σύγχρονη φιλοσοφία 1950-ΣΗΜΕΡΑ

Μετά τη δεκαετία του 1960, το χάσμα μεταξύ "λαϊκής" και "υψηλής" κουλτούρας άρχισε να μεγαλώνει καθώς η πνευματική ελίτ συχνά περιφρονούσε τις προτιμήσεις του κοινού. Η φιλοσοφία ακλούθησε έναν παρόμοιο απρόσιτο δρόμο, ιδίως μετά τον θάνατο του Σαρτρ όταν ο μαρξιστικός υπαρξισμός του άρχισε να χάνει οπαδούς.

Στην ευρωπαϊκή φιλοσοφία των δεκαετιών 1970 και 1980 κυριάρχησε ο **δομισμός ή στρουκτουραλισμός** ο οποίος αναπτύχθηκε από τη γαλλική φιλοσοφία που είχε τις ρίζες της στη λογοτεχνία. Το φιλοσοφικό αυτό ρεύμα περιστρεφόταν γύρω από την ιδέα της "αποδόμησης" των κειμένων με σκοπό να αποκαλυφθεί ότι είναι εγγενώς ασταθή και περιλαμβάνουν πολλές αντιφατικές σημασίες. Οι βασικοί υποστηρικτές αυτής της θεωρίας – Λουί Αλτουσέρ, Ζακ Ντεριντά και Μισέλ Φουκό – συνέδεσαν τις κειμενικές αναλύσεις τους με την αριστερή πολιτική ενώ ο αναλυτής Ζακ Λακάν έδωσε στον δομισμό μια ψυχαναλυτική διάσταση.

Η συμβολή του δομισμού στη φιλοσοφία δεν έγινε δέκτη με ενθουσιασμό από τους φιλοσόφους του αγγλόφωνου κόσμου καθώς την αντιμετώπιζαν με καχυποψία και χλευασμό. Οι διαφωνίες των φιλοσόφων δεν ενέπνευσαν την λαϊκή κουλτούρα εκείνης της εποχής. Αυτό μπορεί να οφείλεται στο ότι ο μεταμοντερνισμός δεν είχε γένει κατανοητός από το ευρύ Κοίνο. Η Επαφή του κοινού με τον μεταμοντερνισμό ήταν κύριος μέσω της μεταμοντέρνας τέχνης. Το ρεύμα του μεταμοντερνισμού εκλαμβανόταν ως μια αφηρημένη φιλοσοφία που απολάμβαναν μονό οι επαγγελματίες ακαδημαϊκοί και καλλιτέχνης. Η κοινωνία, οι εργαζόμενοι και η πολιτεία ήθελαν μια πιο ρεαλιστική καθοδήγηση από τη φιλοσοφία. Ωστόσο ορισμένοι φιλόσοφοι εκείνης της περιόδου προτίμησαν να επικεντρωθούν σε πιο επείγοντα κοινωνικά, πολιτικά και ηθικά ερωτήματα που σχετίζονται περισσότερο με την καθημερινότητα των ανθρώπων. Φιλόσοφοι όπως ο Αμερικανός Τζον Ρόουλς και ο Γερμένος Γιούριες Χάμπερμας στάθηκαν στη λεπτομερή επανεξέταση εννοιών όπως η δικαιοσύνη και η επικοινωνία.

Ο πρακτικότερος τρόπος προσέγγισης της φιλοσοφίας στον 21^ο αιώνα οδήγησε στην αναζωπύρωση του ενδιαφέροντος του κοινού. **Δεν μπορούμε να προβλέψουμε την κατεύθυνση που θα πάρει η φιλοσοφία στο μέλλον αλλά είναι βέβαιο ότι θα συνεχίσει να προσφέρει στον κόσμο ιδέες που προκαλούν τη σκέψη.**

Ενότητα 15: Νόαμ Τσόμσκι (1928-): Μπορούμε να επιλέξουμε έναν κόσμο παρήγορης ψευδαίσθησης

Ο Αμερικανός Τσόμσκι έμεινε πιστός στο πλαίσιο της φιλοσοφικής παράδοσης της γλωσσολογικής ανάλυσης, έχοντας έξαλλου την επαγγελματική ιδιότητα του γλωσσολόγου. Έγραψε την πανεπιστημιακή διατριβή του πάνω στη φιλοσοφική γλωσσολογία. Σήμερα εξακολουθεί να διδάσκει και να εκδίδει βιβλία γλωσσολογίας αλλά άρχισε να ασχολείται ολοένα και περισσότερο με την πολιτική, κατακρίνοντας την εξωτερική πολιτική των ΗΠΑ.

Η συμβολή του στη σύγχρονη γλωσσολογία αφορά την ανάπτυξη της θεωρίας της "γενετικής γραμματικής". Σύμφωνα με αυτήν, όλοι οι άνθρωποι γεννιούνται με μια έμφυτη, παγκόσμια γλωσσική ευχέρεια, με μια "παγκόσμια" γραμματική, **η οποία καθιστά**

το κάθε παιδί ικανό να μαθαίνει τη μητρική του γλώσσα σε ελάχιστο χρονικό διάστημα παρά την αποσπασματικότητα των δεδομένων με τα οποία "βομβαρδίζεται".

Μολονότι ο Τσόμσκι έγινε αρχικά γνωστός με το έργο του στη γλωσσολογία, σήμερα φημίζεται κυρίως για τις αναλύσεις του για την πολιτική εξουσία. Έχει ισχυριστεί πολλές φορές ότι υπάρχει ασυμφωνία μεταξύ των ρητορικών ισχυρισμών των κυβερνήσεων και του τρόπου με τον οποίο ασκούν την εξουσία.

15.1 Ηθική και καθολικότητα

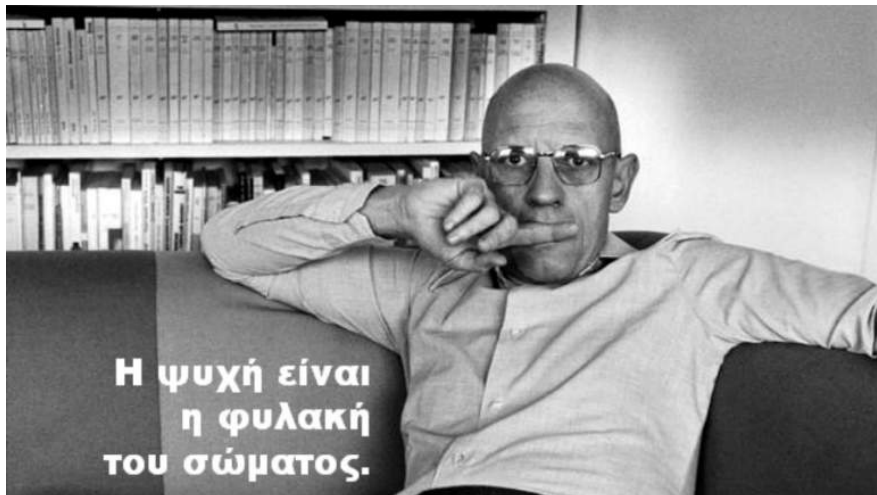
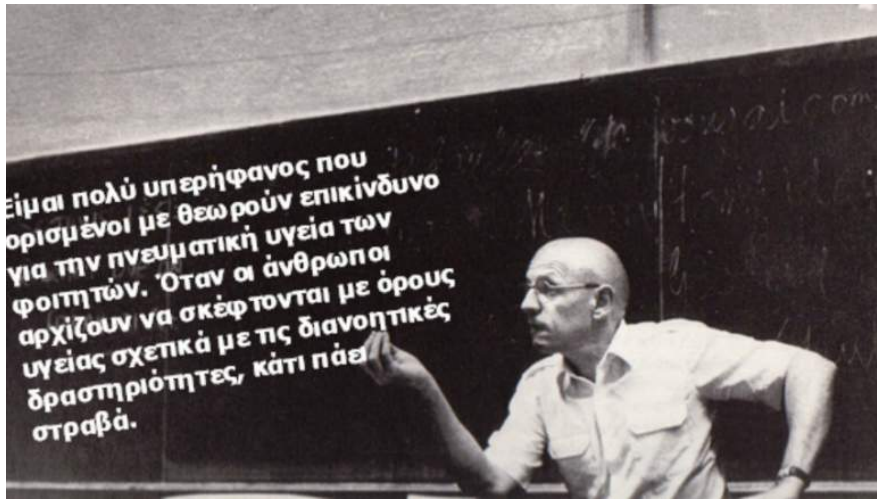
Κατά τον Τσόμσκι πρέπει να αξιολογούμε τον εαυτή μας με τα ίδια ηθικά κριτήρια που αξιολογούμε τους άλλους ανθρώπους. Ισχυρίζεται ότι αυτή η αρχή αποτελούσε πάντοτε τον κεντρικό άξονα κάθε υπεύθυνου συστήματος ηθικής. Η κύρια ψυχολογική διάσταση αυτής της αρχής είναι ότι μας αρέσει να χρησιμοποιούμε τη γλώσσα της ηθικής για να αποδοκιμάζουμε τη συμπεριφορά των άλλων ανθρώπων, αλλά δεν είμαστε το ίδιο πρόθυμοι να κρίνουμε τον εαυτό μας. Ίσον αφορά τη διακυβέρνηση αυτό σημαίνει ότι πρέπει να αναλύουμε τις πολιτικές μας ενέργειες σχολαστικά και να μην παρασυρόμαστε από ρητορείες.

"Τα κράτη δεν είναι φορείς ηθικής· οι άνθρωποι είναι."

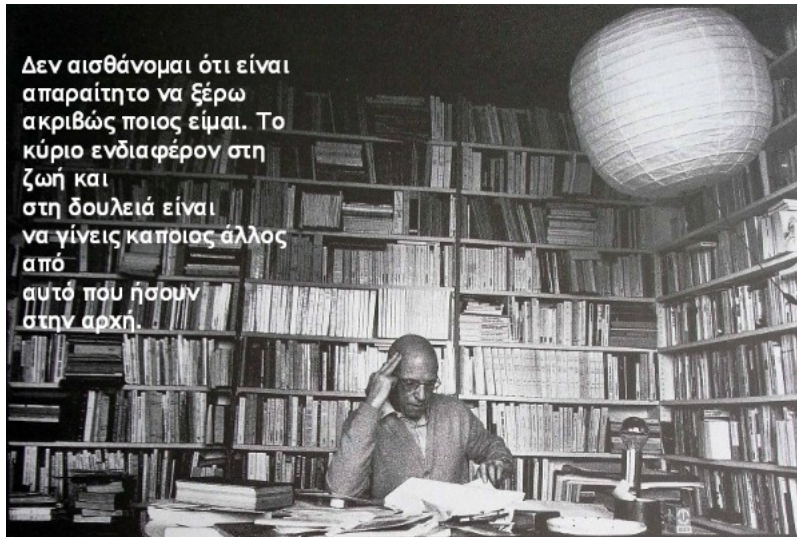
Ενότητα 16 Μισέλ Φουκώ (1926-1984)

Ο **Μισέλ Φουκώ** χαρακτηρίζεται στις μέρες μας κυρίως ως μεταμοντέρνος σκεπτικιστής με ένα χαστικό έργο. Οι Γάλλοι τον είχαν αποκαλέσει νέο Σαρτρ. Οι μελετητές του τον χαρακτήρισαν νιτσεικό νέο - αναρχικό. Εκείνος όμως προτιμούσε να δηλώνει φιλόσοφος - δημοσιογράφος.

Ο ίδιος τόνιζε: Η φιλοσοφία για μένα είναι ένα είδος ριζοσπαστικής δημοσιογραφίας. Στο μέτρο που αυτό που με αφορά είναι η επικαιρότητα, το τι συμβαίνει γύρω μας, τι είμαστε εμείς και τι συμβαίνει στον κόσμο, θεωρώ τον εαυτό μου δημοσιογράφο».

16.1 Το ζήτημα της εξουσίας στον Φουκώ

Η εξουσία, κατά τον Φουκώ, δεν είναι κάτι που το κατέχει κάποιος και το στερείται κάποιος άλλος - αντίθετα αντιλαμβάνεται την εξουσία ως μια «αλυσίδα», η οποία δεν εντοπίζεται στα χέρια κάποιου, στην οποία ο ένας κρίκος εξαρτάται από τον άλλο και ελέγχει τον άλλο (εξουσιαστικές σχέσεις). Η εξουσία, επομένως, δεν είναι ιδιοκτησία αλλά τεχνική, είναι περισσότερο παραγωγή - κυκλοφορία παρά καταπίεση και λειτουργεί μέσω των ατόμων και όχι επάνω τους.

Και αν θεωρείται αυταπόδεικτο το γεγονός ότι οι ισχυροί κατέχουν μεγαλύτερη εξουσία από τους ανίσχυρους, ο Φουκώ το αμφισβητεί, εξηγώντας ότι η σχέση του ισχυρού - κυρίαρχου είναι μια συγκεκριμένη σχέση εξουσίας που δεν είναι σταθερή πάντα, αλλά εξαρτάται από τον τρόπο με τον οποίο την αναγνωρίζουν οι ίδιοι οι φορείς της εξουσίας, δηλαδή τόσο ο ισχυρός όσο και ο ανίσχυρος.

Ο Φουκώ υπογραμμίζει ότι: «Όσοι έχουν την ελπίδα πως θα σωθούν με την αντιπαράθεση της πραγματικής γενειάδας του Μαρξ στην ψεύτικη μύτη του Στάλιν, χάνουν τον καιρό τους», δείχνοντας μ' αυτή τη φράση το θεωρητικό και πολιτικό του στίγμα, δηλαδή τη θέση του ότι **είναι μάταιη η οποιαδήποτε αναζήτηση μιας κομμουνιστικής πολιτικής πρότασης που θα μπορεί να αποκλείσει ολοκληρωτικές τάσεις**. Θέτει μια ριζικά νέα και πρωτοποριακή, ειδικά για την εποχή του, εννοιολόγηση περί εξουσίας που αντιτίθεται ρητά τόσο στον μαρξισμό, όσο και στις φιλελεύθερες θεωρήσεις.

Σ' ό,τι αφορά τις απόψεις του Φουκώ για το ζήτημα της εξουσίας, η έννοια «εξουσία» είναι αλληλένδετη με την έννοια της «αντίστασης».

Η φουκωική προβληματική προβάλλει ως βασικό επιχείρημα ότι η εξουσία είναι σχέση, ασκείται δε πρωτίστως στα σώματα των ανθρώπων. Ο Φουκώ ασχολείται εκτενώς με το ζήτημα του σώματος και το πώς αυτό γίνεται αντικείμενο εξουσίας¹ αλλά και τις τεχνικές που χαρακτηρίζουν τις νεότερες κοινωνίες, οι οποίες αφορούν τη χειραγώγηση, την

επιτήρηση και τον έλεγχο των σωμάτων, δηλαδή τους πειθαρχικούς μηχανισμούς οι οποίοι μετασχηματίζουν το ανθρώπινο σώμα και το «κανονικοποιούν» .

Η εξουσία για τον Φουκώ δεν αποτελεί ούτε θεσμό ούτε δομή. Δεν είναι συγκεντρωμένη κάπου συγκεκριμένα, ούτε αποτελεί προνόμιο κάποιας οργανωμένης ομάδας ανθρώπων που δρουν έχοντας στόχο την κατάκτηση εξουσιαστικών θέσεων. Ο Φουκώ αντιτίθεται, όπως θα δούμε, τόσο στη φιλελεύθερη όσο και στη μαρξιστική παράδοση: για τη μεν, η κριτική του εστιάζεται στο ότι η εξουσία δεν είναι ένα δικαίωμα το οποίο μεταβιβάζεται, ούτε και είναι αποτέλεσμα μιας μορφής κοινωνικού συμβολαίου και αφετέρου, για τη δε, στο ότι η εξουσία δεν έχει να κάνει με τη διατήρηση των κυρίαρχων σχέσεων παραγωγής.

Ωστόσο ο Φουκώ υποστηρίζει ότι αν η εξουσία ήταν μόνο αρνητική δύναμη, τότε δεν θα μπορούσαμε να καταλάβουμε γιατί γίνεται αποδεκτή. Για τον Φουκώ, η εξουσία ενυπάρχει σε κάθε ανθρώπινη σχέση: υπάρχει παντού . Δεν είναι προνόμιο της κυρίαρχης τάξης . Η εξουσία δεν εξαντλείται σε μια οποιαδήποτε αντίθεση ανάμεσα σε κοινωνικά δίπολα, που το ένα κυριαρχεί πάνω στο άλλο. Η εξουσία είναι μια μορφή δράσης ενός προσώπου ή μιας ομάδας προσώπων, με σκοπό τη δημιουργία συγκεκριμένων «θετικών» συμπεριφορών.

16.2 Εξουσία και σχολείο

Ενδεικτικό παράδειγμα είναι το σχολείο, όπου ο τρόπος λειτουργίας του ορίζει τις «σωστές» και τις «λανθασμένες» συμπεριφορές, αξιολογεί, διδάσκει συγκεκριμένες δεξιότητες και γενικώς κατασκευάζει «πειθαρχημένα υποκείμενα». Όπως είδαμε παραπάνω, ο Φουκώ επιμένει να μιλά για πολλαπλές σχέσεις εξουσίας και όχι για μία εξουσία που είναι μονής κατεύθυνσης. Γι' αυτό και λέει ότι η εξουσία είναι ένας «τρόπος δράσης κάποιων πάνω σε κάποιους άλλους». Δεν ορίζει συγκεκριμένες μορφές σχέσεων, γι' αυτό και θεωρεί ότι οι σχέσεις εξουσίας αν και λαμβάνουν θεσμική υπόσταση, δεν εξαντλούνται σ' αυτό το επίπεδο. Επίσης, εστιάζει στο ότι οι σχέσεις εξουσίας δεν είναι σχέσεις βίας: αν ήταν, τότε θα μιλούσαμε για δουλεία. Η βία έχει σκοπό να εκμηδενίσει-αφανίσει τον αντίπαλο. Οι σχέσεις εξουσίας, προφανώς, δεν έχουν στόχο να αλυσοδέσουν, να ασκήσουν φυσική βία. Συμπερασματικά η άσκηση της εξουσίας έχει στόχο να οριοθετήσει τις ενδεχόμενες συμπεριφορές των υποκειμένων, να τους «διαπαιδαγωγήσει» τρόπον τινά, να συγκροτήσει το επιθυμητό γι' αυτή πεδίο δράσης των «άλλων».

Ενότητα 17: Γιούργκεν Χάμπερμας: Η κοινωνία στηρίζεται στην κριτική θεώρηση των παραδόσεων της (1929-)

Σύμφωνα με τον Γερμανό φιλόσοφο, η σύγχρονη κοινωνία δεν βασίζεται μόνο στην τεχνολογική πρόοδο αλλά και στην ικανότητα της να ασκεί κριτική στις παραδόσεις της και να τις αναλύει σε συλλογικό επίπεδο. Ο ορθολογικός συλλογισμός λέει ο Χάμπερμας παίζει κεντρικό ρόλο στην καθημερινή επικοινωνία μας. Κάποιος λέει ή κάνει κάτι κι εμείς

ρωτάμε: Γιατί το έκανες αυτό ή Γιατί το είπες αυτό . Αναζητάμε διαρκώς τους λόγους των πράξεων, κάτι που ο Χάμπερμας περιγράφει ως "επικοινωνιακή ορθολογικότητα". Για τον Χάμπερμας ο ορθολογικός συλλογισμός δεν είναι ένα εργαλείο για να ανακαλύπτουμε αφηρημένες αλήθειες, αλλά ένα μέσον για να ικανοποιούμε την ανάγκη μας να δικαιολογούμε τις ενέργειες μας στους άλλους. Σύμφωνα με τον Χάμπερμας, από τον 18^ο αιώνα εμφανίστηκαν διάφορες δημόσιες σφαίρες που δεν ελέγχονταν από το κράτος όπως τα φιλολογικά σαλόνια και τα καφέ. Επρόκειτο για χώρους όπου οι πολίτες συγκεντρώνονταν για να ανταλλάξουν απόψεις ή να συζητήσουν. Η ανάπτυξη της δημόσιας σφαίρας έδωσε την ευκαιρία αμφισβήτησης της εξουσίας του κρατικού πολιτισμού. Η δημιουργία μιας δημόσιας σφαίρας, τονίζει ο Χαμπέρμας μας προσφέρει περισσότερες ευκαιρίες να συνειδητοποιούμε ότι έχουμε κοινά συμφέροντα με τους άλλους πολίτες- που το κράτος μπορεί να μην ικανοποιεί.

Η επέκταση της δημόσιας σφαίρας μετά τον 18^ο αιώνα οδήγησε στην ανάπτυξη των δημοκρατικά εκλεγμένων πολιτικών οργανισμών, των ανεξάρτητων δικαστηρίων και στη διακήρυξη των δικαιωμάτων. Ωστόσο ο Χάμπερμας πιστεύει ότι στις μέρες μας πολλοί από αυτούς τους θεσμούς που περιορίζουν την αλόγιστη χρήση εξουσίας απειλούνται. Για παράδειγμα, οι εφημερίδες προσφέρουν την ευκαιρία για διάλογο μεταξύ των πολιτών, αλλά αν ο τύπος ελέγχεται από μεγάλους εμπορικούς οργανισμούς, τότε αυτές οι ευκαιρίες περιορίζονται. Οι συζητήσεις μεταξύ ενημερωμένων πολιτών για σοβαρά ζητήματα αντικαθίστανται από κουτσομπολιά για τη ζωή των διασημοτήτων, με αποτέλεσμα να μετατρέπομαστε από ορθολογικά, κριτικά υποκείμενα σε αδιάφορους καταναλωτές.

Συμπεράσματα

Θέτοντας στο επίκεντρο της ερευνητικής μας εργασίας το ερώτημα εάν η φιλοσοφική δραστηριότητα συνέβαλε όσο και η επιστήμη στην εξέλιξη της ανθρωπότητας, καταλήξαμε στα εξής συμπεράσματα:

-φιλοσοφία και επίσημη είναι έννοιες αλληλένδετες. Αρκεί να λάβουμε υπόψη μας τον πρώτο μεγάλο διανοητή, τον Θαλή από την Μίλητο ο οποίος χρησιμοποίησε τη λογική για να διερευνά τη φύση του σύμπαντος. Δεν κληροδότησε στους μαθητές του μόνο απαντήσεις, αλλά ολόκληρη τη διαδικασία της λογικής σκέψης.

-οι απαντήσεις των πρώτων φιλοσόφων έβαλαν τα θεμέλια της επιστημονικής σκέψης και σφυρηλάτησαν τη σχέση μεταξύ επιστήμης και φιλοσοφίας, η οποία διατηρείται μέχρι σήμερα.

-κατανοήσαμε ότι δεν υπάρχει απολύτως σωστό ή απολύτως λάθος.

-η φιλοσοφική δραστηριότητα αρνείται την ύπαρξη της απόλυτης αλήθειας, αποτρέποντας τους δογματισμούς.

-δεν χρειάζεται να πιστεύουμε σε έναν απόλυτο ηθικό νόμο προκειμένου να ζήσουμε ως ηθικά όντα. Ο διάλογος, η ελπίδα και η αλληλεγγύη μας επιτρέπουν να διαμορφώνουμε έναν λειτουργικά ορισμό του "καλού".

-η φιλοσοφία στηρίζεται στον διάλογο, στην κριτική σκέψη και στην πνευματική ελευθερία.

-είναι ένας αδιάκοπος προβληματισμός και δίδασκει στον άνθρωπο να θέτει ερωτήματα, να αγαπάει την αλήθεια, να προσπαθεί να διαπλάσει τον χαρακτήρα και τη συμπεριφορά του.

-προσεγγίζοντας την εξέλιξη της ευρωπαϊκής φιλοσοφίας από την απώτατη Αρχαιότητα έως τη σύγχρονη εποχή αντιληφθήκαμε μέσα από ποιες διαδικασίες σκέψης διαμορφώθηκαν οι θεμελιακές αρχές με τις οποίες σήμερα εννοούμε επιστημονικά και κρίνουμε τον κόσμο και τη ζωή.

Επίλογος

Μέσα από τη διερεύνηση του θέματος της εργασίας μας συμπεράναμε ότι η φιλοσοφία δεν έχει να κάνει μόνο με ιδέες –είναι ένας τρόπος σκέψης. Πολλές φορές δεν υπάρχουν σωστές ή λανθασμένες απαντήσεις και διαφορετικοί φιλόσοφοι συχνά καταλήγουν σε εντελώς διαφορετικά συμπεράσματα για ορισμένα ερωτήματα που η επιστήμη δεν μπορεί - και η θρησκεία δεν θέλει- να απάντησει.

Αποφασίσαμε να ασχοληθούμε με την φιλοσοφία, αψηφώντας τυχόν δυσνόητες και αφηρημένες έννοιες που το ευρύ μαθητικό κοινό ενδεχομένως να μην απολάμβανε, διότι στις μέρες μας η ανάγκη για ιδέες που προκαλούν σκέψη και προβληματισμό καθίσταται άκρως αναγκαία. Στη σημερινή Ευρώπη της κρίσης, όπου οι ανισότητες οξύνονται και τα συναισθήματα της αδικίας γιγαντώνονται και αναζητούν διεξόδους σε ποικίλες μορφές κοινωνικής διαμαρτυρίας, ακούγεται συχνά το αίτημα για ένα νέο **κοινωνικό συμβόλαιο**, τη σύμπληξη μιας νέας βάσης για την κοινωνική συνύπαρξη, θεμελιωμένη σε κοινωνικές συναινέσεις που να ικανοποιούν το αίτημα της δικαιοσύνης. Το αίτημα είναι διάχυτο και αισθητό και πέρα από τις χειραγωγήσεις τις οποίες υφίσταται από την πολιτική δημαγωγία που περισσεύει στις μέρες μας. Είναι διάχυτο ακριβώς επειδή εκφράζει **βαθείς υπαρξιακές ανάγκες, που εδώ και αιώνες η φιλοσοφική σκέψη και δραστηριότητα προσέγγισε ερευνητικά** και οι οποίες συνιστούν προϋποθέσεις για την επιβίωση της κοινωνίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Badiou, A., (2009), *Μικρό φορητό πάνθεον*, εκδ. Άγρα.

Γλυκοφρύδη, Α., Σακελλαρίου, Χ. και Λεοντίνη, Ε., (2015), *Ανθολόγιο φιλοσοφικών κειμένων Γ' Γυμνασίου*, Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και εκδόσεων «Διόφαντος».

Μπάκιγκχαμ, Γ., Μάρενμπόν, Τ., Μπέρνχαμ, Ν., Γουίκς, Μ., Χίλ, Κ. και Κίνγκ, Π., (2014), *Η φιλοσοφία με απλά λόγια*, Αθήνα, εκδ. Κλειδάριθμος.

Πελεγρίνης, Θ., (2013), *Λεξικό της φιλοσοφίας. Οι έννοιες, οι θεωρίες, οι σχολές, τα ρεύματα και τα πρόσωπα*, Αθήνα, εκδ. Πεδίο.